

# תרבות וספרות

עורך בני ציפר

השוואה, היישוב, מנהיגיו וההיסטוריונים שלהם (א')

## פרשת הרב וייסמנדל מברטיסלובה לדוגמה

מאת יוסף גרודינסקי

אלב - מפא"י לנוכח השואה 1939-1942.  
מאת חוה אשכולי (וגמון). יד בן צבי, 1994  
מודעות וחוסר אונים - מפא"י לנוכח השואה  
1942-1943. מאת יחיעם ויי, יד בן צבי,  
1994

ש

וב נתפרסמו ספרים חדשים על התנועה הציונית והשואה, ושוב יעוררו מסקנותיהם ויכוח ציבורי, מן הסתם. מן הסיכויים הקודמים יצאה תנועת העבודה, שהנהיגה את היישוב, וידה על העליונה. הביקורות החריפות יותר על פעולותיו של היישוב והנהגתו בימי השואה זכו או להתעלמות, או להכחשה גיגיו. מנגד, נקשרו כתרים למי שהציעו גישה מתפשרת שנתנה להבין ללבם השטות של בני היישוב ומנהיגיו באותה תקופה.

אין היסטוריה אחת אצלנו. אולי גם לא צריכה להיות. אבל עובדות יש, ויש ערכי מוסר וגם היגיון בריא. לכן, כשנתקלים בטענה כללית כדאי לבדוק על מה היא מסתמכת ועל מה לא, לחשוף את המבנה הלוגי שלה ואת הנחותיה, ואולי לתהות אם לא ייתכנו היפות' וזאת אלטרנטיביות. כך לפחות נוהג כל מי שאמון על חשיבה שטית. את צמד הספרים הזה - עיבודים של שתי עבודות דוקטורט שהוכרו לזן יחדיו בדיוג קצת משונה - אנסה לרדן על פי אמות המידה הללו.

שני הספרים עוסקים בפועל של אנשי מפא"י והנהגה הציונית. אשכולי (וגמון) טוענת שתנועת מפא"י בשנים הראשונות של המלחמה היתה "מבוכה ואלם". אמנם "במחצית הראשונה של המלחמה לא מוצו אפשרויות ההצלה" (עמ' 392), אלא של היה זה מתוך שלילת הגולה, אלא מתוך חרדה לגורלו של היישוב, מכוח פעולתם של "מנגנוני הגנה פסיכולוגיים, כגון הדחקה, רוויה וקוה חושניים; אידאולוגיה ציונית שראתה בארץ ישראל את הבסיס היחיד להצלת העם היהודי" (עמ' 393) ועוד. הניסיון לביסוס עובדתי של הטענות נעשה בעזרת ממצאים ארכיוניים המעידים על פעולות, תוכניות, התלבטויות ורעיונות שהועלו בזרועותיה הארגוניות השונות של הנהגת היישוב, בין אם בהנהלה הציונית, בסוכנות היהודית, באיחוד העולמי, או במוסדות המפלגה ובארגוני ההצלה.

יחיעם ויי עוסק בחצייה השני של המלחמה, כאשר כבר נראה, לרבריי, ש"האירועים באירופה הם יצאי דופן, ואינם דורשים לשום אירוע אחר בעבר" (עמ' 35). למרות איהבהירות החלו ממדי האסון להתברר ב-1943, מה שגרם לרגשות אשמה וראיית ההשמדה כאירוע דטרמיניסטי" (עמ' 53). כל אלה, יחד עם האכזבה והרועות של העולם והופשי להשמדה, חברו יחד לתחושת חוסר אונים וחרדה שהתנועה החלוצית בגולה היטול מ'ארץ ישראל העובדת' את בכורתה ואת ההגמוניה שלה" (עמ' 210). תחושות אלה כיוונו את היישוב לניסיונות סיוע והצלה מוגבלים וסלקטיוויים, כפי שאמר בן גוריון: "אנחנו מקווים שלא כולם ייתמו לגווע ותהיה שארית פליטה ושארית פליטה זו היא הר

שני הספרים, אם כן, מציגים תמונות מצב דומות. ראשית, הם נוטים לקבל הסברים פסיכולוגיסטיים שעל פיהם היה מצבם הנפשי של בני היישוב ומנהיגיו בלם לפעולות הצלה אפשריות. שנית, הם מסכימים שלא צרכיהם של הנרדפים הדריכו את ההחלטות באשר למעשי סיוע והצלה, אלא השאיפה למימוש של האידאולוגיה הציונית במעשה בניין הארץ. ייתכן ש"היו שגיאות - אבל לא בגידה", מתנוסס מוטו בראש ספרה של אשכולי (וגמון). כדאי לבדוק אם הטענות הללו תואמות את העובדות, וגם אם אין הסברים מש' כנעים יותר. אבל לפני הכל, ראוי לברר מהי עובדה.

לשם כך נודקת לפרשת הרב מיכאל רב וייסמנדל מברטיסלובה, והעיסקה שסגר עם קולונל האסאס ויס' ליצני בשלהי 1942. הרב הצליח לשכנע את הנאצי הזה, שלוחו של אייכמן בסלובקיה, כי עומד מאחוריו הק יידיש צעום שיאפשר לו לקנות חיי יידיים בכסף. הוא ושותפיו, ביז פליישמן מוויצו, המציאו את "נציג היהדות העולמית פרדיננד רוט", דמות פיקטיבית שהדפיסו לה נייר מכתבים מהודר, בשמה ניהלו את המו"מ, וממנה, כביכול העבירו את דמי הכופר - 50 אלף דולר שקיבל הרב למעשה ממקורות מקומיים ומסרים לא לפני שגוהצו, כדי שידאו אכילו אך זה הגר' עז מן הבנק. הנאצי קיים את חלקו בעיסקה: גירושם של 31 אלף בני הקהילה למחנות עובד למשך שנתיים. הרב נזקק לעוד כסף, הן כדי לספק את תביעותיו הגדולות של הנאצי, והן כדי לנסות ולהרחיב את העיסקה לקהילות אחרות ששרדו עדיין ("תוכנית איר" ופה"). לשם כך החל לשגר מכתבים בחולים להנהגה בירושלים, דרך נציגה בי"נו, נתן שוואלכ. כשלא נענה, החריף את הטון: "אחי בני ישראל", כתב, "האם השתעמם? האם אינכם יודעים באיזה גיהנום אנחנו

חיים? אתם שומרים את הכסף. למה אתם ממתינים?" אף לא אחד ממכתביו זכה לתשובה מירושלים, וביום כיפור 1944 גורשה קהילת מברטיסלובה לאושוויץ והר שמה. הרב עצמו הצליח לקפוץ מהרכבת ולהגיע לברוקלין, שם כתב את ספרו המועזע "מן המיצר", ובו האשים את התנועה הציונית בנזיחתה של קהילת של-מות להישמר רק מפני שבנייה לא היו ציונים. מקרים כאלה הם קריטיים להערכת יחסה של התנועה הציונית לשואה, מפני שהם מעמידים את נכונותה של המנהיגות לסייע למעשי הצלה במבחן חד וברור. ואכן, הסיפור הזה צץ ועלה יותר מפעם אחת במשך השנים. הוא שוחזר, למשל, על ידי ש"ב בית צבי בספרו "הציונות הפוסט-אונגריה במשבר השואה", וגירסאות שלו מופיעות גם בכמה ספרים חדשים ונאטי-ציוניים. אלא שמלבד אלה לא נלקח הסיפור ברצינות. היסטור

יונים מסוימים (ואב לקוויר ואחרים) התמודדו עם הטע' נות ברמה העובדתית: הם טענו שאין ראיות ארכיוניות לקיומם של המכתבים (שאותם ציטט הרב מהזיכרון) ולכן, אם בכלל נכתבו, הרי שלא הגיעו לתעודתם. בשעה שההיסטוריונים מסילים ספק באמינותו של הסיפור ומספרו, נהגו עמיתיהם המשפטנים (שגם הם יודעים משהו על ראיות) אחרת. ספרו של וייסמנדל הוגש כולו כמסמך מטעם התביעה במשפט אייכמן, מפני שהרב תיאר בו את המעשים שהיו לו עם אייכמן ואנשיו. הספר, שעליו כתב אחד מראשי התביעה, עורך-הדין יעקב בר אור, כי הוא "עולה בעוצמתו על כמעט כל תיעוד יהודי אחר שנתגלה עד היום מימי השואה עצמם", היה אמין ריו להתקבל כמוצג בבית המשפט המיוחד, אך ההיסטוריונים שלנו ממשיכים לפקפק בו.

אם קצת מפליא שהדור הראשון להיסטוריונים של השואה לא האמין לסיפור, הרי תגובתם של אנשי הדור השני מדהימה. מכתביו של הרב וייסמנדל נמצאו בסופו של דבר בירושלים, וחלקם אף פורסם בעיתון זה בדיוק לפני עשר שנים, ביום השואה תשמ"ד. ואף על פי כן הן דינה פורת, שספרה "הנהגה במלכוד" זכה לשבחים רבים, והן תום שגב, בעל הספר "המיליון הש' בעי", ממשיכים לפקפק בקיומם, והרי ספריהם נדפסו לאחר פרסומם של המכתבים (ופורת מאוכזת בהערה את התיק בארכיון הציוני שבו נמצאו המכתבים). ואם בזה לא די, אשכולי (וגמון) ווייז מתעלמים לגמרי מכל הפרשה, ועל אף שהיא ללא ספק רלוונטית לסיפור מפא"י ופעולות ההצלה בזמן השואה, אין היא מופיעה ולוא במלה אחת באף אחד משני הספרים הנדונים.

הדיון הזה אינו היתפסות לדקדוק עניות. פרשת וייסמנדל היא בדיוק מקרה המבחן הבוסה אשר בו "הר דברות על מבצע הצלה עם ראשי הממסד הנאצי... הר שמה לאל", כפי שכתב בית צבי, שכבר לפני שבע עשרה שנים דן בפרשה בהרחבה. אלא שעליו נאמר בד מנו ש"אינו עומד בקריטריונים מרעיים" (יהודה באואר) ועוד כהנה. לא קשה לנחש מדוע הותקף אז, ואפשר רק לתהות על ההתעלמות הנמשכת גם כעת מטענותיו על משגיח של הנהגה הציונית, במיוחד כשהיא באה על רקע השתבחותו של וייז (שאינו מתייחס בכלל למה שזנר לעיל או לבית צבי) על כי "לא קשר השתיקה" או מויהא אפילה מנעו את חקר הנושא" (עמ' 1). גם אשכולי (וגמון), שאצלה מוכרז בית צבי פעמיים בטקסט ועוד כמה פעמים בהערות, קובעת שמחקרה הוא "הראשון המתמקד בפעולות היישוב להצלת יהודי אירופה בתקופה הראשונה של המלחמה" (עמ' 48). נדמה, אם כן, שלפחות משהו חסר בספרים האלה. חוזה רק ההתחלה.

חלקו השני של המאמר יתפרסם בשבוע הבא

# תרבות וספרות

עורך בני ציפר

השוואה, היישוב, מנהיגיו, וההיסטוריונים שלהם (ב')

## טיעונים מופרכים, פרשיות מחוקות

מאת יוסף גרודינסקי

פרק שני ואחרון של המאמר על ספריהם של חנה אשכולי (וגמון), "אלם - מפא"י לנוכח השואה 1939-1942", (יד בן צבי, 1994), ושל יהיעם וייץ, "מדינות וחוסר אונים - מפא"י לנוכח השואה 1943-1945", (יד בן צבי, 1994)

**ה**ניסיונות לעורר את העולם לפעולות הצלה המוניות, כאשר ממדיה המחרידים של ההשמדה החלו להתברר, לא נחלו הצלחה גדולה. היו שהצביעו על "דיספרופורציה מזעזעת בין הכוחות של הצורך כי כלה ונחרצה עמו להשמיד את כל יהדות אירופה, לבין עגלת הצב הדיפלומאטי ההולכת לאט ומתקדמת בעצלתיים" (וייץ, עמ' 62). המערב יכול היה לנקוט בצעדי הצלה, ולא עשה זאת. השאלה החשובה שמעלים ספריהם של וייץ ואשכולי (וגמון) היא: האם היה הפאסיביזם הוא נחלתן של אומות העולם כולן, או שמא לקו גם הציונים באותה מחלוצה ובי מיחור: האם לא עמדה בפני היישוב אופציה של ממש לנקוט פעולות הצלה אפקטיביות, אופציה שנדחתה משיקולים יריים, לכאורה?

כיום כבר די ברור, ואפילו מוסכם, שהיה הודמנות הצלה שהתחמצן. והשאלה הקריטית היא, כמובן, מדוע לא ניצל אותן היישוב, מה עשתה הנהגתו ומה לא עשתה. וכאן ניצבים לפנינו כל חוקרי השואה המכובדים בחיות אחידה וטוענים: כל מה שנרעבד התברר כשיכור להצלה, הוחטא בשל אובדן חושים ולא מתוך ציניות או זדון. שני הספרים שלפנינו הם קולות חדשים המצטרפים למקהלה, אלא שדומה שהם עושים מעשה כלעם במהופך: בלי משים הם תורמים ראיות לסובת העמדה המנוגדת, הטוענת שהנהגה הציונית גמנעה ממאמצי הצלה מסוימים מתוך שיקולים פוליטיים.

וברוח הדברים האלה הוקצנו פרטות בודדות להצלה. למפלגות בארצות הבלקן, למשל, אושרו 195 לא"י ב-1940 (וגם הן עוכבו - אשכולי וגמון, עמ' 253), ולרומניה 75 לא"י (עמ' 143), וזאת קצת אחרי שהחלט בקר הקיימת לרכוש קרקעות בסכום של 250 אלף לא"י (שם, עמ' 113). בשנים הבאות הוקצה קצת יותר. אבל לא רק העזרה הכלכלית היתה מצומצמת. גם מאמצי ההצלה, המוגבלים כשלעצמם, היו סלקטיביים מלכתחילה. הוחלט, לדוגמה, לסייע לעלייתם של בעלי הון, מפני שלדברי בן גוריון "הקריטריון שלנו צריך להיות מי מועיל יותר לארץ" (שם, עמ' 223).

סלקטיביות היא אכן עניין מרכזי. ברור שהצלת כל יהודי איזופה היתה בלתי אפשרית, וצריך היה לבחור. כפי שכותב זרז ורהפטיג בויכרונותיו: "ההצלה מעצם מחותה היא הצלת חלק מהכלל, מעטים מרבים, וצריך הרבה אומץ, עוז, כושר החלטה מהירה וכמובן יושר אמיתי כדי לעשות פעולת הצלה נכונה". אבל מה היה הבסיס לסלקטיביות הזאת? וייץ מקדיש בפרק לעניין הזה פרק שלם (החשוב ביותר, בעיניי). הוא מתאר את הדיונים בסוכנות והוועד הפועל הציוני בעניין זה, סוקר את הוויכוח על עלייה המונית לעומת הצלה סלקטיבית, את האבסורד, את היחס לגולה בסגנון "אני שונא כשנא האדם את מומא אשר הוא בוש ב" (משנה סבנקי, אצל וייץ, עמ' 78), ואת עמדתו הברורה של בן גוריון כאשר "למזכותם של יהודי אירופה, שעליה השקיף במידה רבה מנקודת המבט של הצורך לקדם את העניין הציוני" (עמ' 83). הוא דן גם בשארית הפליטה כ"גורם מרכזי בתודעה הציונית ובמדיניות הציונית" (עמ' 99). מפני ש"הפתרון הציוני אומר, שעוקרים את היהודים מהגולה, מעבירים אותם לארץ - מהותה של הציונות היא רק מהות של אכלוס, אכלוס את ארץ ישראל בהמוני יהודים" (בן גוריון, אצל וייץ, עמ' 81).

אלא שלא וייץ ולא אשכולי (וגמון) שואלים את שאלות המפתח להבנת המדיניות הסלקטיבית: מדוע דובר רק על פעולות הצלה שהיו אמורות להביא יתר דים לכאן מה עמד מאחורי אמירות כמו "רק הארץ הזאת תוכל לקלוטם, לרפאם, לאורחם ולהחזיר להם את שיווי המשקל הלאומי והאנושי. שום יישוב ושום ארץ (אחרת) לא יצלחו לתפקיד זה, וזאת יישובנו וארצנו" (לבן אצל וייץ, עמ' 93) ו"תרה מואת, מדוע התנגדה ההנהגה, למשל, לפעולותיהם החשובות של הברגסונים: הקבוצה הזאת, בראשותם של הלל קוק ושמואל מרלין, לא מאוכזרת באף אחד משני הספרים, אף עליפי שפעולותיה והמאבק של ההנהגה בה כבר תוארו בהרחבה בספרים רבים, בין היתר אצל בית צבי ואצל רייזויד ויימן בספרו המצוין "הפקרת היהודים", מדוע היה נתק בין ההנהגה הציונית לבין הבונד ולא ציונים מדוע, למשל, לא שעה איש לעוקותיו של הר"ר שמואל זיגלבוים, איש הבונד, שהתאבד בסופו של דבר בלונדון (ואף הוא אינו נזכר במלה בספרים שלנו) מה היה היחס לחרדים כמו וייסמנדל?

במקום לשאול שאלות כאלה, מנסים המחברים ללא הצלחה לבסס תיזה פסיכולוגית, כל אחד לשיטתו. נדמה לי שלפחות ממה שהובא כאן עולה שהפתרון הפשוט שהוצע לעיל מסביר כבירור את ההתבטאויות, את המעשים, ואת ההימנעות ממעש. אלא שהסברים כאלה לא נשקלים ברצינות בספרים שלפנינו. כתחליף, אולי, מציעה לנו אשכולי (וגמון) התנצלויות ותירוצים. את העדפתם של בעלי ההון בעלייה, למשל, היא מצדיקה ב"דוח ניכר למפעל הציוני" (עמ' 222), ואת אמירתו המפורסמת של בן גוריון כאשר לילדי גר-מניה היא מסבירה בכך ש"הצלה איננה מילוט מסכנת השמדה", ו"שדבריו ביטאו את מרידותו על בריטניה" (עמ' 28). היא גם טורחת לפרוש מטריית הגנה כללית על ההנהגה באמירה ש"בניסיונות הקשות של המרד הערבי של השנים 1936-1939, שסיכן את קיום היישוב, קשה לגנות את הסתגרות הציונות" (עמ' 53). צריך לקרוא את זה כדי להאמין שכל זה כתוב בספר שהוא

שכתוב של עבודת דוקטורט באוניברסיטה ישראלית, וגם זכה לראות אור בהוצאה מכובדת. חסר גדול לא נעשה לו בכך ששמוהו בכפיפה אחת עם זה הקודם. אין שום ספק שתופעות כמו זו שאנן נסקרה לא תימצאנה אצלן. הוא כתוב כלשון רושנה, והטענות בהירות וחרות. אלא שגם כאן נוצר הרשם (המוטעה, בעיניי), שגישתו ביקורתית, ורק במחשבה שנייה מתגלים החוררים: גם הוא מתעלם, לפי מיטב המסורת, משורה שלמה של סדר פורים ועניינים, פרשיות ושאלות עקרוניות שנמחקו מההיסטוריוגרפיה הציונית והיו כלא היו. סטנדרטים אינטלקטואליים כאלה אינם נחלתם של כל ההיסטוריונים. פרשנויות מעוותות כמו אלה של אשכולי (וגמון) לא היו מזכות שום סטודנט להיסטוריה אפילו בציון "עובר". אבל כשמדובר בהיסטוריה של הציונות והשואה, הסיפור שונה. למתבונן מבחוץ כמוני לחלוטין שהפרשנויות העיוניות הללו, ההתעלמויות וההכחשות למיניהן, אינן סתם מהלכים בשדה קרב מבורך שהלוחמים בו הם ערד אינטלקטואלים מבולבלים. לתמונת העולם שיוצרת הספרות המחקרית הזאת יש השפעה מכרעת על מערכת החינוך, על הסיפורים ששומעים הילדים הנוסעים ל"מצעדי חיים", על סרטי הטלוויזיה המוקרנים ביום השואה, ובסופו של דבר, אולי, גם על הוליווד. את זאת יודעים העוסקים במלאכה היטב ואולי משום כך הם הפרידו את עיסוקם מההיסטוריה הכללית, הן באוניברסיטאות והן בתוכניות הלימודים של משרד החינוך. משנעשתה הפרדה כזאת, שוב אין מחויבים לאמות מידה אינטלקטואליות, אלא למסקנות פוליטיות, ולאלה, כידוע, לא תמיד יש קשר לאמת.

## פרשת הרב וייסמנדל כדוגמה לא טובה

מאת גילה פטרן

**מ**אמרו של יוסף גרודינסקי, "פרשת הרב וייסמנדל לדוגמה" (תרבות וספרות, 84), מגיב על שני ספרים חדשים הדנים במפא" בתקופת השואה: ספרה של חנה אשכולי וספרו של יחזקאל וייס. המבקר מעלה על הנס את חשיבות בדיקת העובדות ותוהה אם הטענות המובאות בספרים תואמות את העובדות. ואולם הוא עצמו לא קיים עיקרון זה בשעה שהוא מוכיר את "פרשת וייסמנדל". פרשה זו משמשת בידיו כלי ניגוח נגד שני ההיסטוריונים, בבחינת "דאן במה לא דנתם, שהרי פרשה זו מפריכה את טענותיכם". עוד ב-1942 – כדברי המאמר – הופסק המשך גיר-ושם של יהודי סלובקיה הודות לשיחורו של קצין האס-אס ויסליצני על ידי הרב וייסמנדל. 50 אלף דולרים שגויסו במקום, הביאו לדעת גרודינסקי עיכוב בגיר-ושם לשנתיים. גרודינסקי אינו מוכיר אף במלה את הגורמים החשובים הנוספים שמילאו תפקיד בהפסקת הגירוש באותה השנה: הפשעת המידע על מצב המגורשים בפולין, סירובם של שרים מתונים לבטל תער-רות חסות (הבלתי מוגנים כבר גורשו) ועוד. בלעדיתם, גם השוחר לא היה מועיל.

המור"ם עם הנאצים על הצלת כלל יהודי אירופה ("תוכנית אירופה"), שהחל עם ההפוגה בגירוש יהודי סלובקיה, נכשל לדעת גרודינסקי כי "אף לא אחד ממכתביו (של הרב וייסמנדל) זכה לתשובה מירושלים, וביים כיפור 1944 גורשה קהילת ברטיסלבה לאושוויץ והושמדו". המכתבים הגיעו, מספר לנו המומחה מר גרודינסקי, באמצעות נתן שוואלכ, נציג המוסדות היישוביים בלונדון.

ראשית, שוואלכ היה נציג "החלוץ", עם קשר מועט לתלאיב. נציג הסוכנות היה ירכרד ליכטהיים, ועמו לא היה להנהגה בסלובקיה כל קשר. לעומת זאת היה קשר, ודווקא רי גרוב, אחרי מאס 1943 ("תוכנית אירופה" עלתה בנובמבר 1942) עם משלחת היישוב בקושטא. אירי אחריים מאנשי ההנהגה פיקפקו בנאות כוונותיהם של הנאצים להפסיק את ההשמדה תמורת כופר, ניתנה הוראה לעשות הכל כדי לגייס את הכסף ולהעבירו. ואכן נתקבלו בסלובקיה סכומים אחדים למטרה זו שהועברו מקושטא. באוגוסט 1943 הפסיקו הנאצים את המור"ם על "תוכנית אירופה" ולא מפני שלא הגיעו מכתבים או כסף (הגרמנים, מטעמים שלהם, הקפיאו את הפרויקט) לימים מתאימים יותר. והוא אכן נשלח מן המגירה באפריל 1944 כדי להטעות את יהודי ההגנדה. כל אותה תקופה, במיוחד במשך שנת 1943, תלויים היו מנגד איומי חידוש הגירוש. אלא נהדרפו לא עליי שוחר ומור"ם עם הנאצים, אלא עליי ניצול נסיות אליוויסיות של אנשי הממשל, גיוס התערבות האפיסקופאט, ראשי השלטון, והור"א תיקאן, כשתפקיד מרכזי במניעת חידוש הגירוש. שיתק המידע על ההשמדה. היכן נותרו עובדות אלה במאמרו של גרודינסקי?

בסתיו 1944 אכן חודש גירושם של יהודי סלובקיה, אבל גרודינסקי מפגין בורות מוחלטת בקושרו אירוע זה בהעדר תגובה מירושלים. היתה זו, כידוע לכל, פלישתם של הגרמנים לסלובקיה (ובשל התלקחות המרד האנטי-פאשיסטי שם) שהביאה לגירוש שארית הפליטה של יהודי סלובקיה.

העובדה שספרו של וייסמנדל "מן המיצר" – שהוא ביטוי עז לכאוב הגורל על טרגיית השואה – נתקבל כולו כמסמך מטעם התביעה במשפט אייכמן, לא הופכת אותו לספר המדויק בעובדות. הספר שנכתב עליי חיכרון, רצון אידיוקים עד כדי טהירה בקר דבי ריו של וייסמנדל עצמו שרשםם אחרי המלחמה לבין תוכן מכתביו, המתפרסמים בסנספ לספר.

תיאור פרשת וייסמנדל, באמצעותו ביקש גורד-זינסקי לגנות חר-משמעת את ההנהגה הציונית בעת השואה, אינו עומד במבחן העובדות.

## הכה את הציונות פעמיים

מאת יעקב שביט

אלא גם גילתה כמורע אדישות גמורה, והוה כוזב ממש כפי שכוזב מוחלט הוא שבימי השואה היו אותן פעולות הצלה שנעשו, או שדנו בהן, מונעות על ידי תפישה סלקטיבית. מהסגנדרים של גרודינסקי קשה להבחין בין התבטאויות, גם לא נעילות לאוזן, לבין מעשים בפועל.

אבל יש, כאמת, מידה של אפולוגטיקה בספרים האלה ובאחרים, דווקא בשל האוריינטציה הציונית של הכותבים, במובן החיובי של המלה. כי הם מקבלים את העמדה הציונית של הציונות היתה מחויבות כלפי כלל העם היהודי ושחורר היכולת לעשות דבר הוא פצע עמוק. לכן יש מגמה לחפש הסברים, תירוצים ונימוקים, כאילו מדובר באיזה מחלל ממשלתי נוסח ימינו אלה – ולכן קל נוח לגרודינסקי לצטט דברים בוטים שנאמרו על ידי אישים שונים כנגותה של הגו-לה, או כזכות עדיפותו של הבניין הציוני, ולהסיק מהם מסקנות מופרכות בכל הנוגע למדיניות הציונית. מאמצע שנות השלושים ואילך, אבל באותה מידה אפשר לצטט מובאות רבות לא מפות מהספרות היהודית הקומוניסטית, ה"בוגריסטית" והאורתודוקסית בג-נותו של היישוב בארץ ובגנותה של הציונות; ואין סוף מחאות בוטות נגד יזומתה חסרת הכיסי של הציונות לטעון לייצוגו של העם היהודי כולו.

הן ה"בוגר" הן האורתודוקסיה לא ראו במסדות הצ-יוניים מסודות מייצגים ולא ראו בעלייה לארץ ישראל כורח היסטורי או ייעוד, ומאבקם הפוליטי נגד הציונות היה נחוש. והנה, משהתברר לאחרים שרק מהציונות הפסולה ורשעה הזאת עשויה, אולי, לצמוח ישועה, פנו אליה לעזרה. קודם היכו הם, יורשיהם האידאולוג-גיים ממשכיים להכות בציונות. אחר כך באים ומסיחים נגדה שלא ניסתה לכאורה לעזור ומאשימים אותה בהפקירה מדעת.

אכן, עד אמצע שנות השלושים לערך דגלה הציונות בעלייה מבוקרת, ומסיבות טובות היא לא קבעה לה למטרה להציל את כל היהודים, ובכלל זה את הרבים מאוד שכלל לא רצו שתציל אותם לא באוגנדה ולא בטריטוריה אחרת. באותה זמן, וגם בשנים הבאות, לא ניצלו הרבה יהודים את האפשרות לעלות במסגרת מכסת הסרטיפיקטים (ולפני יולי 1937 לא כל העלייה היתה לפי מכסות, שהגבילה סוג מסוים של עולים, וגם אפשרות זאת לא נוצלה), והעדיפו, מטעמים שונים, להישאר באירופה. אך כאשר התברר שהעלייה היא דרך הצלה עייסת, פנו אל הציונות שתושע, אולם, למרבה הצער, אף שהמדיניות הציונית כבר סטתה מהתפישה הסלקטיבית, דווקא אז היה כוחה מוגבל. הוא היה מוגבל להציל כפי שהיה חסר יכולת להפריע למאמצי הצלה או לכיווני יתורים כחפזה, אלא שוקני ציון לה מוקיים לעניין הציוני, אפילו היתה חפזה בכך.

גרודינסקי מלעיג על הטענות שהיישוב בארץ עמד בשנות השלושים ולאחר מכן בפני סכנות קיומיות משלו, כאילו לא היו ולא נבראו, וכאילו לחצם של הפלשתינאים שלא לפתוח את שערי הארץ ומדיניות העלייה הבריטית אינם אלא המצאה ציונית. מרביתו יכול הקורא להתרשם שהסכנות היהודיות או היתה ממשלת ישראל הריבונית שיכלה לשלוח כספים וסי-חורות ואניות להציל יהודים כחפזה, אלא שוקני ציון שונאי היהודים היו טורחים עד מעל הראש במריבר-תיום הקסנוניות ובחזון המדינה שלהם.

**ב**רשימה (בשני המשכים) בעקבות ספריהם של יחזקאל וייס ("מורעות וחוסר אונים") ושל חנה אשכולי-גומן ("אלם") מכריז יוסף גרודינסקי ("תרבות וספרות", 84, 154) ש"לפני הכל, ראוי לברר מהי עובדה". אחר כך הוא פונה להטיל ספק ביושר האינטלקטואלי והמחקרי של הכותבים. הוא חורץ שרמת המחקרים לא היתה מקנה לשום סטודנט להיס-טוריה ציון "עובר", ומצדף אותם למסדר של ההיסטור-יונים מטעם, שכל תכלית כתיבתם לסנגר על המדינה יות הציונית בתקופת השואה, להתפתל בתירוצים שונים ולהעלים את האמת בדרכים שונות ומשונות. האמת היא, לדעתו, שהתנועה הציונית נמנעה בכוחה תחילה מפעילות הצלה כלשהי, לא בשל חוסר אונים ואולת יד בנסיבות הזמן ההוא, אלא בכוחה תחילה.

לאמיתו של דבר מצטרף גרודינסקי למסדר לא קדוש של מחברי "פרוטוקולים" בני זמנו, האורתודוק-סיה והמחנה הקומוניסטי (ולפעמים מצטרפים אליהם גם יריבי הוועד המרכזי בציונות, או יהודים טובים, כמו ש' בית צבי, שכתב ספר מגמתי מובהק שלא פלא שנהפך לאורים ותומים של גרודינסקי ושפותי לר-עת). כל מטרתו של המסדר הזה היא להוכיח, שירי ה-י שוב (ויהיה איה"ב, שהם סיפור נפרד) מגאולות ברם הרבה מן היהודים שנרצחו על ידי הנאצים. לא רק הציונות יוצאת מהגירסה הזאת כשותפה לפשע, אלא כל הבסיס המוסרי של המדינה מתקעקע.

יהודה והוצפה גם יחד מפרנסות במאמרים האלה דוקטרינה רוגנסטית ברורה הנשענת על דרך של בחינת עובדות שלא היתה מקנה למחברם אפילו פטור אדמיניסטרטיווי, להוציא אולי בישיבות "שחרות" בבני ברק ואצל מורה ההלכה הפולטי ב"אס-אייסי".

ה"עובדות" שגרודינסקי עושה מהן מניפולציה והופך אותן לאמיתות שאין עליהן מחלוקת, הן, למשל, שה"עיסקה" של הרב וייסמנדל עם ויסליצני לא יצאה לפועל משום שהשוות הציוני לא מילא את חלקו בה. האמת היא שהיו כמה הפוגות בגירושם מסלובקיה מסיבות שונות, לא בגלל השוחר, ולא מפני שמשלוח השוחר הנוסח לא הגיע – לא חרשו. מי ששרד מר-ליאודים בוודאי לא המתין בכליון עיניים לחמישים אלף יהודים ויהודים שיגיעו מירושלים ויבטיחו את עתידו (סיכום של פרשייה זאת והפניות ראה במאמרו של טוביה פרילנג ב"עיונים בתקומת ישראל", מס' 2, 1992 עמ' 326-327). הרב אכן קפץ מהרכבת אך לא הגיע הישר לברוקלין אלא בילה עוד זמן באירופה וה-גיע לאמריקה אחרי המלחמה. כשקפץ מהרכבת, אגב, השאיר עליה אשה ושישה ילדים אף שידע שהם נערכו כם לאושוויץ. הוא לא כתב ספר אלא הרברים נערכו ופורסמו אחרי מותו על ידי תלמידיו. קריאתו וזתה למענה בירושלים ולכן הועברו דמי קרימה, כהוראת שרתוק, לברטיסלבה, באוגוסט 1944.

בתקופת ההשמדה לא דובר על העלאת יהודים לארץ וגם בתוכנית של "סחורה תחת דם" הוסכם בפירוש לתנאי שלא יעלו לארץ. אבל את המחבר אי אפשר היה לבלבל עם עובדות, מפני שהן כולן כביס הגורל של בקיאותו המפליגה, ולכן איך טעם (וגם אין משום) לחזור לגורל כאן גם מקצת מהפרטים, דבר שכבר נעשה לא מעט במחקר, שלא שורה זו כלל ועיקר הסכמה מלאה. מדברי גרודינסקי עלול להתק-בל הרושם שההנהגה הציונית לא רק שלא נקפה אצבע

# על היסטוריה ושרלטנות

מאת דן מכמן

מאמרו על ספריהם של חזקיהו אשכולי ויחזקיהו ויץ (תרבות וספרות, 8.4-15.4) תקף יוסף גרודינסקי נסקי הן את מחברי הספרים והן את המחקר על היישוב והשוואה באקדמיה הישראלית. כך קבע, כי אשכולי נוקטת פרשנויות ש"לא היו מזכות שום סטורנט להיסטוריה אפילו בציון "עובר", והציג עצמו כמזכיר בשער מול "כל חוקרי השואה", המגוננים - בחוסר יושר אינטלקטואלי - על הנהגת היישוב הבוגדנית.

יש כללים בעיסוק ההיסטורי: מהימנות הציטוט, ידו עת ההקשרים ההיסטוריים, התמצאות במחקר. נראה שאלה אינם מעניינו של גרודינסקי. הוא טוען, למשל, שאשכולי מצדיקה בספרה את עמדת מפא"י להעדיף את בעלי ההון בעלייה לארץ בשנים אלה, משום שהי קול של "דיווח ניכר למפעל הציוני". אך המעיין בקטע שמחובו צוטטו הדברים (עמ' 22 בספר) יגלה, כי אשכולי לי מציגה שם את שיקולי מפא"י, ואילו עמדתה, המוכר את במקום אחר, אינה זוהי ועוד: אף שיקולי מפא"י באותו מקרה מורכבים יותר, ומוצגת שם הדעה של דובקין שחילוק יהודים מארצות סכנה חשובה מרווח כלכלי כלשהו. כן מלגלג גרודינסקי על דברי אשכולי - בהסבריה את דברי בן-גוריון בעניין הוצאת ילדים לאנגליה לאחר "ליל הבדולח" (סוף 1938), ש"הצלה אינה מילוט. מסכנת השמדה" (עמ' 28) - ומשטש בכותרת את מטרתה לדייק בעובדות, קרי שההשמדה, בצורה שבה מוכנת מלה זו היום, החלה רק ב-1941, ולפיכך "הצלה" והשמדה בהקשר הנזכר מובנן שונה.

גם בדבר חקר סוגיית היישוב והשוואה טועה גרודינסקי ומטעה. המחקר המדעי בנושא החל לקראת סוף שנות הששים, ולפני ספרו של ש' בית צבי התפרסמו שלושה מחקרים (י' גלבר, על העיתונות בא"י וההשמדה, דה, 1970; א' מורגנשטרן, על ועד ההצלה של הסוכנות, 1971; ועבודת המ"א של אשכולי על המנהיגות היהודית בא"י והצלת יהודי אירופה, 1942-1944, תשל"ז). המחקרים הללו נקטו גישה מקטרגת ביותר על הנהגת היישוב. זאת ועוד: במחקרה החלוצי של אשכולי, הניסיון הראשון לראייה כוללת יותר, מילאו דבריו של הרב וייסמאנדל - אשר להם ביקשה לקבל מענה במיוחד מצד השליה היישובי נתן שוואלוב ולא קיבלה או - מקום חשוב. פרשת הרב וייסמאנדל, על שתי תוכניותיו ("תוכנית סלובקיה" ו"תוכנית אירופה"), מוזכרת כמעט בכל הספרים המקיפים על השואה, כגון זה של לני חיל. משמע, בניגוד לכל פסיקתיות ה"מלומדות" של גרודינסקי לא היתה חזית אחידה של היסטוריונים המ' גוננת על הנהגת היישוב. אין זה נכון, כטענתו שפרשת וייסמאנדל הוזכרה רק אצל בית צבי ו"בכמה ספרים חרדיים ואנטי-ציוניים" והסיפור לא נלקח ברצינות, אלא שאשכולי הקדימה את בית צבי ואינה חבה לו הכרת ראשוניות.

השאלה האמיתית אינה מדוע אין מתייחסים לפרשת הרב וייסמאנדל ברצינות, אלא מדוע נתפסה הפרשה היום בשונה משנתפסה לפני כעשרים שנה. התשובה היא שהתפתחות המחקר, איפשרה טיפול בפרשה בכמה מעגלי הקשר רחבים: זה של מסכת הפעילות הכוללת של היישוב לנוכח השלטון הנאצי; זה של דרכי תפקודו של השלטון הנאצי, וזה של המדינה הסלובקית הגרורה, על המאבקים הפנימיים בתוכה והשפעתם על הפרשה. אשר לתפקוד השלטון הנאצי, העלה המחקר סימני שאלה לגבי השפעתו של איש הקשר הנאצי ריטר וסליצני, פקיד זוטר יחסית ב"ס" ובמערכת ההשמדה, לעצור תהליכים גדולים שהוחלט עליהם ברמה הגבוהה ביותר ברייך - מה שמעמיד בספק גדול את דברי גרודינסקי, שלפיהם "הרב הצליח לשכנע את הנאצי הזה". בעניין המדינה הסלובקית קבע י' ילינק (בספרו "סלובקים, גרמנים, הגרורות והיהודים") כי "לא הנאצים ולא הפקידים הסלובקים היו נכונים לוותר על היהודים ולשחררם" ואף "פעמים אחדות חיכו רכבות בתחנות הרכבת למטענים האנושיים". את הסיבה לכך שהדבר לא התרחש (במשך שנתיים) יש לחפש במקום אחר מאשר אצל ה"ס". עצירת הגירושים במשך שנתיים היתה חוצצה של מטרד הכוחות הפנימי בממשל הסלובקי ולא

תוצאה של המר"מ מגוחך לבוא היום ולטעון כגרודינסקי, כי רק בגלל הכופר עוכב "גירושם של 31 אלף בני הקהילה למחנות למשך שנתיים". וכאן יש להעיר שתי הערות. ראשית: רבים, ובהם גם גרודינסקי, נוטים להשכיח את העובדה שוויסמאנדל לא פעל לברו, אלא עם אחרים, ביניהם ציונים (כגון גיזי פליישמן), ושמסו כך אין לראות את הפרשה מצדה היישובי דווקא כע" מות בין ציונים לחרדים או אחרים בעם היהודי. שנית: אין להתעלם מכך שהערכת אפשרויות ההצלה מצד מצילים אפשריים התבססה לא במעט על ניתוח אופיה של האנטישמיות הנאצית. הרב וייסמאנדל סבר, כי "לא היתה זאת תורה חדשה מרעתם של רצחני עולם הללו - למורה היא להם מאבותיהם רשעי תבל". כלומר, מדובר בשנאת יהודים מסורתית. לפיכך גם התרופה וההצלה היו צריכות להיות, כבעבר, "הדרך של שתרלנות, הנא מן והנבחן (מן המיצר)", עמ' י"א-י"ב. האמנם היתה זו הבנה נכונה של האנטישמיות הנאצית? התשובה, כמובן, שלילית. וכי יש נאמתי מי שמאמין היום, ש-1942 או ב-1943, בשנות השיא של ההשמדה - כאשר שיקולי ההשמדה הועדפו על ידי הגרמנים על פני שיקולי לוגיסטיקה ורווח כלכלי אפשרי מעבודתם של יהודים - היו ראשי מבצע הרצח מוכנים למכור את כלל יהדות אירופה בכסף, ועוד במחיר נמוך יחסית? פרשת וייסמאנדל, הקשה והמורכבת, שמרב פרסיה לוטים בערפל, היא איפוא בדיוק ההיפך מ"מקרה המבחן הבוטה" שג' רודינסקי מבקש לראות בה, ועל כן מוקדש לה מקום קטן בלבד בספריהם של אשכולי ויץ.

שאלת יחס היישוב לגלות אירופה ולהצלה צריכה איפוא להיבחן בקשת רחבה יותר. ויץ ואשכולי, כל אחד לפי דרכו, בחנו עניין זה ביסודיות, על פי הקשרי התקופה ותנאיה, ומתוך פרספקטיבה - בלי להיות "שופטים תלמידי", אך גם בלי להסתיר כשלים ממשבי תיים, קטנוניות פוליטית וכיוצא בכך. בניגוד לגישתם העניינית, הנסמכת על העובדות בהקשרן, מבקש הלא היסטוריון גרודינסקי לשכנע כי "שיקול פוליטי קר ומחושב הוא שכיוון את פעולותיה של ההנהגה הציורנית", שהתאמצה להציל "דק" לא"י. לצורך זה הוא מוכן להביא ציטטות משנת 1940 כמלמדות על הגישה ב-1943. להשגת מטרתו הוא נמנע גם ממצגת שאלות היסטוריות, כגון: האם היתה זהות בין הנהגת היישוב להנהגת הציונית, מה היה מעמדה של התנועה הציונית בתוך העם היהודי (בין סטוריאליסטים, חרדים, בונים דיסטים, מתבוללים), מי ביקשו למנוע עלייה לארץ - כשזו היתה בגדר "הצלה" - כדי לטרף את המפעל הציוני, ועוד. וליתר ביטחון הוא נמנע גם מניסיון השוואה אה להיפך פעולתם של אלה שביקרו את ההנהגות הציוניות והנהגת היישוב (והנהגות אלה אינן מקשה אחת) - "ועד ההצלה" האגודאי בארה"ב, ה"ברגסונים", וכו'.

חקר השואה, ובכלל זה חקר סוגיית היישוב והשוואה, עבר כברת דרך ארוכה מאז סוף שנות הארבעים, אימץ לעצמו סטאנדרטים מרעיים, והפך ל"דגם לחוקרים בני ושאים אחרים בהיסטוריה", כדברי ההיסטוריון הקנדי מייקל מארוס ב-1991. כיצד איפוא מרשה לעצמו גרודינסקי לכתוב בפסקנות דברים המתעלמים מכל קני המידה המקצועיים והראויים?

בניגוד לרוב תחומי המדע האחרים, יש למקצוע ההיסטוריה דימוי שהכל יכולים לעסוק בו - פוליטיקאים, שרברכים, בלשנים. לכך מצטרף לא פעם מניע מניפולטיבי: כשה"היסטוריה" משמשת להשגת מטרות אחרות. במקרה של גרודינסקי שני הדברים תקפים, אף שרוממות "אמות המידה האינטלקטואלית" בפיו: עובד דות ואמות מידה מחקריות אינן מפריעות לו, והכוונה ה"פוסט-ציונית" להכלים את "הציונות" ואת "ההיסטור" יונים מטעם" גלויה למדי - גם אם היא מסתתרת מאחורי גבה של ספרות חרדית. על כגון אלה נאמר במסכת דרך ארץ זוטא (פרק ב', משנה ה'): "עשה דברים לשם פועלם, ודבר בהן לשמן, ואל תעשם כעטרה לה עטור בהם, וכקדרום לבקע בו".

## לא כדאי למלט את נפשו

תיו את הקטן שבילדיו, אחרי שקפץ מן הרכבת. הם לא עשו כן, כי חששו שהילד יכבד עליו להמלט. הם ידעו שכונתו לפעול למען שארית ייחודות סלובקיה ולא להציל רק את נפשו. היה נחוץ עוז רוחני כדי להשאיר את משפחתו ולעזובה בשעה כזו. ואכן, על פי עדותו המבולבלת, הוא פגש את שליה הוותיקן בבראטיסלבה.

אחרי הבריחה היה הרב שבר כלי. אנשים שהכירוהו מבני העדה החרדית (כמו מיקלוש שטרנפלד) סירבו להקליט עדות, ורק סיפרו לי עליו בעל פה. לצערי, הוויכוחים סביב דמותו של וייסמנדל, מהצד החרדי ומהצד הציוני, חסרים פרטים בסיסיים על שואת יהדות סלובקיה.

מרדכי ישיעיהו וילנץ

במאמרו "הכה את הציונות פעמיים" ("הארץ", 24.4) עשה ד"ר יעקב שביס עוול לרב וייסמנדל, באומרו כי "כשקפץ מהרכבת, אגב, השאיר עליה אשה ושישה ילדים אף שידע שהם בדרך לאושוורץ". הרב, לפי דבריו, אלה, ביחד למלט את נפשו ועזב את בני משפחתו למות לבדם.

המחתרת שפעלה במחנה סאראד בסלובקיה, שממנו יצאו רכבות הגירוש, הבריחה לקרונות כלי פריצה שונים ומסורים ועזרים בתוך כיכרות לחם, כדי שהנוסעים יוכלו למלט עצמם מהרכבות. הקופים ציפו עשו כן בזמן שהרכבות האסו את נסיעתן, ואני עצמי פגשתי כמה מהם וכמה מהמבריחים.

לפי סיפורים שנמסרו לי כשנות החמישים מפי ניצולים, הבטיחו הסוכנים סביב הרב לזרוע לזרוע

## תגובה

20.5.94

# מסדר ההיסטוריונים מטעם

מאת יוסף תמיר

מפרשת הרב וייסמנדל, ויש בה כדי להמחיש את הדרך שבה עסק את המהמורות שברך לסיחורה של מפא"י. ולפיכך, לא נצא ידי חובתנו אם לא נוכיח בקיצור נמרץ את תוכן איגרתו של הרב: "...זה סדר היום של אושוורץ אשר נוסעים שם עתה מן יום אתמול והלאה יב אלף נפש יהודים, אנשים, נשים וטף חקנים, חולים ובריאים, בכל יום ויום להיחנק ולהישרף ולזבל את השדות. והאם אחינו בני ישראל, בכל מדינות העולם, והאם שרי מלוכה בכל המדינה, איכה אתם מתירשים לרצח זה, אשר בו נרצחו עד עתה ר' פעמים אלף אלפים יהודים, ואשר בו נרצחים גם עתה עשרות אלפים בכל יום. בשיממת לבם צועקים אליכם יהודים ויהודים אכזרים אתם, ורצחים אתם, למען השתיקה והאכזריות אשר אתם שותקים, למען חיבוק ידיים אשר אתם מתחבקים. הלא יש סיפק בידכם למאן ולעכב - בעת ובעונה זו. ועל כן ברם של אלפי אלפים ובדמעות של אלף אלפים אנחנו מבקשים ומתנתנים ותובעים ודורשים לעשות מעשים תיכף ומיד..."

בהקשר זה מן הראוי להתעכב על טענתה של גילה פטרן במאמרה, כביכול "פרשת וייסמנדל מהווה דוגמה לא טובה" מאחר שלטענתה גרודזינסקי אינו מריק בפרטי העובדות. הטענות של פטרן למידת הקשר שבין ההתעלמות ממכתביו של וייסמנדל לבין כישלונה של "חוכמת אידוּה" אינה יכולה להפחית מהחשיבות האנושית וההיסטורית של גאון תוכחה מהנפת אל היהדות השאננה בעולם הערש. קריאתו של וייסמנדל נגד אטימות הלב והזניחה של המנהיגות היהודית מהווה מסמך היסטורי שאיש לא יכול לסטש ולזהר כיה.

גם טענתו של יעקב שביס במאמרו, כי קריאתו של וייסמנדל נענתה, היא אבסורדית וייסמנדל קרא להתייחס יחסות אמיתית ומשמעותית לסיוע ולהצלה, ככל שרק ניתן, ואפילו וייץ וגומן, שיצאים מעורר להצדיק את עמדת המוסדות, משתמשים במונחים "אלם" ו"חוסר אונים", אך אינם טוענים שהיה ניסיון משמעותי להיעזר נות לקריאת העזרה. חמורה מכל התבטאותו של שביס כי "עד אמצע שנות השלושים לערך רגלה הציונות בעלייה מבוררת, ומסיבות טובות היא לא קבעה לה למסדה להציל את כל היהודים, ובכלל זה את הדברים מאוד שכלל לא רצו שתציל אותם".

דברים אלה עולים בקנה אחד עם דבריו של כרגוריון במעצת מפא"י "חפדי הציונות בחקפת ההגשמה אינו בהצלת יחידים - מעטים או רבים - אלא בבניין הארץ..." (ראה וגמן, עמ' 120). להבדיל המשמעותי הוא, שדבריו של כרגוריון נאמרו בשנת 1933, סרט השמדת שליש מהעם היהודי, ואילו דבריו של שביס נאמרו בשנת 1994, כאשר כבר ידוע לכל, מה היו תוצאותיה של תפישה מעוותת זו.

מן הראוי להדגיש כי אין להעלות על הדעת, כי הסיבה לכתיבה הענפה כל כך בשאלת עמדתה של מפא"י כלפי השואה היא ההכרה הפתאומית בחוסר האונים ו"באלם" של המנהיגות. נראה כי מדובר בפרק נוסף של המערכה השיטתית להצדיק את דרכה של מפא"י בחקפת השואה ולנקוטה מאתחיות. כל שנותר לנו לעשות הוא להצטרף לדבריו של גרודזינסקי ולמחות נגד הנקודות החינוכיות שגורמים "מחקרים" אלה - שההקשר הפוליטי שלהם מובהק - ללימוד המסקנות

מאמר המקיף של יוסף גרודזינסקי, הסוקר את ספריהם של חנה אשכולי וגמן ("אלם") ויחיעם וייץ ("מחשבות חוסר אונים") בהוצאת מוסד כרצוני מוכית, פעם נוספת, עד כמה נועד הניסיון רב השנים לטשטש את מורלי המנהיגות היהודית בתקופת השואה לכישלון. גם כיום, נדרשת מידה רבה של עוז רוח כדי להזקיק את המנהיגות של ההנהגה הציונית ממאמצי הצלה ראויים לשמם ואת התבכרונה לגולה אולם גרודזינסקי אינו נרתע מעימות עם מסדר ההיסטוריונים מטעם, המגוננים בכל יכולתם על מחללה של מפא"י בתקופת שואת יהודי אירופה. לפיכך, לא הופי תועתי לקרוא את מאמרי התגובה החדשים של יעקב שביס ("הכה את הציונות פעמיים") ושל גילה פטרן ("פרשת הרב וייסמנדל דוגמה לא טובה") ("הארץ", 22.4).

גם הקורא הנאיבי לא יוכל שלא להבחין במגמה הכוללת בספריהם של וייץ וגומן לתרץ את "האלם" של מפא"י לנוכח ההשמדה.

יחד עם זאת, כבר עתה ייאמר כי שני הספרים אינם עשויים מעור אחד. לזכותה של וגמן ייאמר, כי בספרה מובאות ראיות רבות התומכות דיוקא בעמדה הלא ממשית שלפיה המנהיגות של ההנהגה הציונית ממאמצי ההצלה היתה פרי של עמדה אידאולוגית שראתה כי ישראל יעד להקמת "חברת עילית" סוציאליסטית ולא "מקום מפלט" להמוני בנות ישראל. והאם, למשל, את דבריו של ברל כצנלסון ב-1939 בשיבת מרכז מפא"י, שהורה כי בעניין עלייה ב' הוא מרגיש יותר שותפות עם היהודים הניסיוניים שגם בזמן זה טורחים להביא ספינות לארץ מאשר עם החברים במפלגתו "שיאנם חיים בעי ליה ושעניין עלייה המונית זו להם" (וגמן, עמ' 211) ודבריו של א. גבולר בנובמבר 1942 בשיבת ועד החלוק: "נראה לי שהמוסדות וגם הקיבוץ לא עשו כלום במשך שנות המלחמה... הרבה פעולות שלא נעשו זה לא רק באשמת התנאים האובייקטיביים. גם באשמתנו. ולא למותר יהיה לחזור, בהקשר זה, על דבריו המזעזעים של דוד בן גוריון ב-1938, לאחר לי הברדלס: "אם אני ארע שאפשר להציל את כל ילדי גרמניה על ידי העברתם לאנגליה, ורק מחציתם על ידי העברתם לארץ ישראל, אני אבחר בדבר השני. כי לפיני לא רק חשבון הילדים תאלה, אלא חשבון היסטורי של עם ישראל". טוב היתה עושה וגמן אם היתה נמנעת מניסיונות אפר לוגיסטיים לתרץ דברים אכזריים אלה, ומוצדקת סלידתו של גרודזינסקי מכך.

מקריאת הפרק השני במסכת, הכתוב על ידי וייץ, נראה כי הלה לא טרח אפילו להעמיד מצד של מחקר היסטורי אובייקטיבי. שהרי אחת, כיצד ניתן להבין את התעלמותו מהגילויים במשפט קסטנר לגבי מחללה של המנהיגות היהודית בהצלתם של יהודי הנגריה בכלל, והאח חלקה בכישלון (שלא לומר - הכשלת) שליחתו של יואל ברנר ("משאיות חמורת דם") בפרשת וחמור מכך: חיבורו הקצר של וייץ מתיימר להקדיש במשיכת קולמוס, את עמדותיה של מפא"י בשנים הקד ריטיות 1943-1945. יגעתיו וחיפשי ולא מצאתי בספר רו התמודדות אמיתית עם השאלה המרכזית - מדוע לא שעו אנשי מפא"י לקריאות ההצלה ולתנונים לסיוע שהגיעו אליהם (ולשכחה של וגמן ייאמר כי היא, לפחות, אינה מסאטאת את הבעיות המהותיות אל מתחת לש

27.5.94

המשפט המחורי, עמ' 119). מה נותר אפוא מאותם "גילויים במשפט קסטנר"? רק דברי תמיר בנאום הסיכום שלו, בספטמבר 1954, שמואל תמיר היה ללא ספק פרקליט מחונן והכל מסכימים, כי פעילותו המשפטית היתה אך ורק לשם שמיים, ללא שמץ של פניות אישיות או פוליטיות. אף על פי כן, השאלה, אם ניתן או לא ניתן לחקור באופן רציני את הסוגייה הנדונה בלא להזדקק ל"גילויין" נותרת פתוחה. יש אמנם היסטוריונים הסבורים, כי התעלמות מגילויים אלה פוגמת באיכות המחקר, אך בכל זאת אינה פוסלת אותו מכל וכל.

עוד טוען תמיר שהתעלמותי מפרשת וייסמנרל ממחישה את הדרך שבה עקפתי "את המהמורות בדרך לטיהורה של מפא"י". ראשי מפא"י בתקופת השואה, שהיו גם מנהיגי הישוב, נהגו כפי שנהגו, אבל לא היתה זו התנהגותם שקבעה את ממריה של ההשמדה. הטענה, כי מדובר בגוף פוליטי משוקץ ומצורע הזקוק לטיהור, היא טענה פוליטית ולא היסטורית. מקורה בעיקר בחוגי הצה"ר, אשר בשלהי 1942, כשהגיעו הידיעות על ההשמדה, תקפו את ראשי מפא"י והסוכנות בצורה בוטה ביותר. כך, למשל, ב-3 בדצמבר 1942, בתום שלושת ימי האבל שהכריזו מוסדות היישוב, נכתב ב"המשקיף", כי הר"ר בר היחיד שמטריד עתה את ראשי הסוכנות הוא הגרלת ה"שנור" שיפנה להסתדרות ולקיבוצים, לה גברת כחם. טענה זו באה שוב לידי ביטוי בתקופת "משפט קסטנר": תנועת החרות, שהיתה אז בשיא השפל הפוליטי שלה, ראתה במשפט דרך לקעקע את בסיס שלטונה של מפא"י. בעניין זה היא יישרה קו עם מק"י, שראתה במשפט דרך לקעקע את עצם הלגיטימיות של הציונות. לא יפלא אפוא שקומונר צעיר של השומר הצעיר בשם יהודה באואר כתב למאיר יערי ב־31 ביולי 1955 כי "מק"י זאת יונקת במעברות מאותה באר דלוחה כמו חרות... בעניין קסטנר הופיעו שתי המפלגות ממש באותן המלים והפראזות".

לכן, שאלת "טיהורה של מפא"י אינה רלוונטית לנושא ספרי. אין היא קשורה כלל לשאלה המורכבת והטעונה של יישוב-שואה, אלא להקשר, שגם הוא מורכב וטעון, של הפוליטיקה הישראלית. יחיעם ויין

רשימת התגובה שלו, "מסדר ההיסטוריונים מטעם" (תרבות וספרות, 20.5.94), מעלה יור סף תמיר כמה עניינים המחייבים תגובה. הוא קובע, כי העובדה שהתעלמותי מהגילויים שהעלה משפט קסטנר על חלקה של ההנהגה הציונית "בכשלונו (שלא לומר - הכשלת) שליחותו של יואל בראנר", מעידה כי כלל לא טרחתי להעמיד מצג של מחקר היסטורי אובייקטיבי.

מה היו גילויים אלה? סיפור שליחותו של בראנר כלל לא היה אמור לעלות במשפט קסטנר. העניין הועלה על ידי שמואל תמיר, פרקליטו של גרינוולד ואביו של מחבר הרשימה, כשניסה להוכיח ששיתוף פעולה הוא מהותה של מפא"י. כשם שבהונגריה הם שיתפו פעולה עם הנאצים, כך בארץ-ישראל הם שיתפו פעולה עם הבריטים. הנושא עלה בחקירת הנגד שערך תמיר לכמה מעדי התביעה, ביניהם אהוד אבריאלי ומנחם בדר. אלא שהשניים, בניגוד לעדים אחרים כמו יואל פלגי וקסטנר עצמו, לא עלו על המוקשים שניסה לטמון להם. לכן, מבחינת תמיר, הם "לא סיפקו את הסחורה". שלום רוזנפלד, שסיקר את המשפט ב"מעריב", כתב כי תמיר ניסה לתקוף את אבריאלי "בכל סוגי הנשק של חקירת שתי וערב... (אולם מולו) עמד אדם שמאחוריו שנים... של נסיון פוליטי ודיפלומטי. אדם בעל מוח חריף ואופי חזק". (תיק פלילי 124, עמ' 59). גם יואל בראנר, שבמהלך המשפט עלה על דוכן העדים כמה פעמים, לא רק לאורך כל הדרך על פי חלילו של תמיר. בעדותו ב־1 ביוני 1954 אמר: "אמרתי למר תמיר שאין זו אמת שיש פשע ביודעין, והזהרתי אותו מלשאל אותי שאלה כזו כי אין זו אמת. אבל אמרתי לו במפורש שאיש לא פשע ביודעין" (פרוטוקול בית המשפט המחורי, עמ' 168).

אפילו השופט בנימין הלוי, שבפסק דינו קיבל את רוב טענותיו של תמיר, חלק עליו בנקודה זאת. הוא לא קיבל את טענתו "כי חוסר טובו של בראנר ואכזבתו של קסטנר מהסוכנות היהודית בפרשה זו היו גורמים שדחפו אותו לשיתוף פעולה עם הנאצים". עמדתו היתה, כי לא היה כל קשר בין שליחות בראנר ומאסרו לבין "שיתוף הפעולה" של קסטנר בהונגריה ולכן "מחובת בית-המשפט להמנע אפוא בקביעת ממצאים במחלוקת זו". (פסק הדין של בית

## סלקציה?

שנים - כלומר עד 1947 (1) - כ־700 אלף יהודים מפולין (ועוד מארצות אחרות), ולהעדיף את "בני הגיל של שנת 23 עד שנת 37", מסיבות שלא כאן המקום לפרטן (מה שהיה משאיר בפולין לכר כשני מליון יהודים גם בשנת 1947). גם התוכנית המקימליסטית הזאת (תוכנית - ולא תוכנית פעולה ריאליסטית) היתה, אם כן, סלקטיבית באופייה, ומסיבות מובנות. ובהקשר אחר, יוסף כצנלסון, שמר תמיר נושא את שמו, גרס כי מכיוון שהישוב בארץ-ישראל הוא "שמאלי", העלייה הרביעיונית צריכה לבחור לעזור רק לעולים לא-סוציאליסטים, בין השאר כדי לשנות את אופי היישוב ודמותו (ראה: אב"א אחימ' איר, 'מותו של י' כצנלסון', עמ' 85-86). הנה עוד עיקרון של סלקציה בעלייה. בכלל, אין קל מלהטות האשמות באחרים כדי לסטש עקבות.

הצרה היא שאנשים כמו תמיר ודומיו סבורים, שעיון היסטורי פירושו העמדת לדין, בתנאי שפסק הדין יתאים לאינטרס המיוצג על ידיהם, והם הגוררים את העיון בנושא סרגי מאין כמותו ומורכב מאד לשפל של ויכוח שטחי ודימיוני.

יעקב שביט

וסף תמיר נוקט בדרך קלה ואופיינית של הכת' מה קיבוצית, כשהוא בורא "מסדר של היסטוריונים מטעם", ותוך כדי כך מצרף את עצמו, מטעם מסורת האבות שעיצבה את עמדתו, לברית לא קדושה, אם לא למעלה מזה. מכתבו של הרב וייסמנרל הוא אכן מסמך טרגי, אבל כשעוד תמיר מצטט אותו, בתובעו 'לעשות מעשים תיכף ומיד...', יכול הקורא בדימויו לקבל רושם שניתן היה, עם קצת רצון טוב ויוזמה, להתגייס 'התגייסות אמיתית' ולשגר את פלוגות האצ"ל משוני לחבל במסילות הברזל בסלובקיה, או אף לשלוח את חיל האוויר של היישוב לאותה משימה...

עיקר טענתו של תמיר מכוונת נגד דברי, כי עד אמצע שנות ה־30 דגלה הציונות בעלייה מבוקרת, וכי מסיבות טובות לא קבעה לה למטרה להציל את כל היהודים. לא כאן המקום ללמד את מר תמיר מרוע החזיקה. בעמדה זו כל התנועה הציונית עד אמצע שנות ה־30, ומרוע השתנו הפרספקטיות מאמצע שנות ה־30 ואילך. לצורך העניין די להביא את דבריו של נ'בוטינסקי בספרו "מדינה עברית" (1937), הכותב על הצורך להעלות לא"י תוך עשר

# היסטוריונים או תעמלנים?

שנות ה-50 התנהל בעיתונות ויכוח מרבי אשר לאפשרויות הצלתם של חלק מיהודי אירופה ולמעשה של ההנהגה הציונית בדרך קשר זה. הוויכוח הגיע לשיאו בתקופת משפט קסטנר, אך המשיך לתסוס עד שנות ה-60. אחר-כך החל העיסוק בשואה לעבור תהליך של אקדמיזציה: באר ניבויסאות נוסדו קתדראות ומכונים וחלק מהעוסקים במלאכת התייעור היו לפרופסורים, שסייעו בהוצאתם לאור של ספרים וכתבי-עת רבים. בכך הם, לכאורה, עידו הדיון הציבורי, והחל תור המחקר האקדמי. שם, במקום שוריתתם החופשית של רעיונות מובטחת בו, אפשר היה לקוות שהוויכוח יימשך, ועמו יצוצו הן עובדות והן פרשנויות חדשות. למרבה התמיהה קרה ההיפך הגמור. הוויכוח על ההצלה לא נעשה אינטנסיבי יותר. הוא פשוט נגמר, ולא משום שבני הפלוגתא באו על סיפקם, או הגיעו להסכמה. הוא נגמר משום שהיו צדדים בפולמוס שפשוט לא זכו לייצוג. לפיכך, לא היה צורך להתמודד עם עמדותיהם של אלה שקולם לא נשמע. האקדמיה איפיינה גישה אחת כמרעית וחסרת פניות, ואת האחרות כשטחיות, לא מקצועיות, פוליטיות ומגמיות.

לא המציאו זאת אצלנו. אקדמיזציה של שאלות חברתיות טעונו נעשתה כבר בעבר. בצמד המאמרים שפרסמתי בדפים אלה קיוויתי להוסיף משהו לספרות הולכת ומתרחבת, העוסקת בביקורת המחקר ההיסטורי של הציונות. על כן לא עסקתי בשאלה "מה בדיוק קרה", אלא בדרך ייצוגם של המאורעות בידי שני דורות של היסטוריונים. הביקורת המרכזית על ספריהם של ויץ ואשכולי (וגמון) נגעה להתעלמותם המחלטת הן מפרשנות ולוונטיות הקשורות בהדרים (כמו וייסמנרל), ברויזיוניסטים (כמו הלל קוק) ובבונדיסטים (כמו שמואל זיגלבוים), והן מהפירושנות ההיסטורית מהווית של קבוצות אלה.

דברי הביקורת שלי זכו להתקפות שחלקן אישי, חלקן פוליטי, וחלקן מתייחס (במידה זו או אחרת של רלוונטיות) לעובדות ההיסטוריות שבהן דנתי. נאמר שאני מתברר של "פריטוקולים", שמטרתו "להוכיח שידי היישוב מגאולות בדם", שמאמרי מלאים "יוהרה וחוצפה" ושאיני "שרלטן", "דוגמט" וכו'. אבל אף לא אחת מהתשובות ניסתה להתמודד עם הביקורת עצמה, ובאורח אירוני עשו לעצמם הכותבים (ובעיקר קרייטשטיין) מכמן ב"הארץ", תרבות וספרות, 22.4-6.5 "שירות רוב", ובהתקפותיהם תרמו עוד נדבך חשוב לחיווקה של הגישה המבקרת אותם עצמם.

מכמן מאשים אותי בכך שהביקורת שלי "מגמית" בניגוד לחוקרי השואה שאימצו לעצמם "סטניס" דרשים מרעיים. כראש מכון מחקר, ראוי שיקרא את המשפט שההיסטוריון הנודע (פליט השואה) ארנו מאיר פותח בו את ספרו "מדוע לא קדדו פני השמים": "חובה על כל חוקר היסטוריה של זמננו לחשוף את ערכיו הסובייקטיביים". ואולי כדאי שיעיין בכמה מאמרים בספר החשוב "בחינת גבולות הייצוג" שערך שאול פרידלנדר, וילמד על לבטיהם של היסטוריונים באשר לרלוונטיות של עמדותיהם ה"מוסריות והאידיאולוגיות לאופן שבו הם כותבים היסטוריה. ואם באמת ירצה לדעת מגמתיות מה, יציץ נא בספרו של יהודה באואר "השואה - היבטים היסטוריים", שם יקרא (עמ' 139) את סיפורו של הרב וייסמנרל, הנפתח בכך שכאשר החל שילוחם של יהודי סלובקיה לפולין "התקשר וייסמנרל עם איביו בנפש מבין היהודים - עם הציונים - אותם עתיד

היה להשמיץ ולשקץ עוד מן הקבר". אבל נראה שמכמן לא שמע על כך, כפי שלא למד, כנראה, איך קוראים טקסט. הוא מאשים אותי, למשל, בנטייה "להשכיח את העובדה שוייסמנרל לא פעל לבדו, אלא עם אחרים, ביניהם ציונים (וכגון גיז פליישמן)" אף על פי שכתבתי זאת במפורש. הוא גם טוען שלפרשת וייסמנרל "חוקר מקום קטן בלבד בספריהם של אשכולי וויץ" אף על פי שאין לה שום אזכור בספרים הללו, כפי שכתבתי בבירור.

כמי שמנצל את זיכרונו הקצר של הקורא, מוצא מכמן את עצמו בחברה טובה. יהודה באואר, ראש וראשון לחוקרי השואה באקדמיה הישראלית, אמר בראיון טלוויזיוני שוייסמנרל היה גיבור של תקופה, למרות ההתקפה המבוערת שצוטטה מפיו לעיל. הוא גם היתמם באותו אירוע (עימות טלוויזיוני אתי בעקבות מאמרי) ואמר שאינו מבין מדוע יש צורך לפתוח את השאלה הזאת (כאשר למעשה הציונים בשואה) 50 שנה אחרי האירועים, ושהאשמה "עצמית" כמו זו שאני עוסק בה היא תכונה יהודית ייחודית. ואתה שומע ואינך מאמין: האם בחוקר של תקופה בעלת חשיבות עליונה מדובר כאן, או בתעמלן המוכן לבטל בכל מחיר עמדה המנוגדת לשלו? באואר גם אמר שבביקוריו בבתי-ספר נוכח לרעת, שדעותיו בוקעות מגרונם של התלמידים. מור, אני, למשל, ערכתי משאל בין 40 סטודנטים בשיעור, שבו הוברר, כי אף על פי שכולם מכירים לא רע את תולדות מרד גטו ורשה, ושמעו על אנליב'ץ, צוקרמן ולובנסקי, לא שמע איש מהם על מארק אדלמן, סגן מפקד הגטו ואיש הצנזר. לבאואר, המבטל את הצנזר במחי יד בכתביו, יש ללא ספק חלק בזה, בדיוק כפי שהוא שותף להתעלמות הקולקטיבית מבית צבי וספרו, בכך שטען, מבלי לנמק כמובן, שהספר "אינו עומד בקריטריונים מרעיים" - והלא נגר זה יצאתי במאמרי.

ואל כל אלה מצטרף יעקב שביט, שמשום מה מסכים אתי אחרי שיצא נגדי בשצף קצף וקרא לי בשמות. מאבקם של הבונדיסטים בציונות היה נחוש, הוא אומר, עד שנוקדו לעזרה. אבל מה הם רצו בכלל, הוא תוהה: "קודם הכו הם, ויורשיהם האידיאליסטים ממשיכים להכות בציונות. אחר-כך באים ומטיחים נגדה שלא ניסתה לכאורה לעזור למאשימים אותה בהפקדה מרעית". והלא זו בדיוק הנקודה שעליה עומדים מבקרי פועלה של התנועה הציונית שאני הייתי להם לפה.

אחד הדברים שביחס אליי צדקו כל מבקרי הוא בכך שאינני היסטוריון. זה נכון, אבל לא ממש רל" וונטי. הם מתכסים אמנם באיטלה מקצועית ובכך רואים עצמם פטורים מביקורת, אך מקבלים בוורעות פתוחות את ההתיימרות הפסיכולוגית לעסוק במצבו הנפשי של היישוב בזמן השואה (כפי שראינו בספריהם של ויץ ואשכולי שתייצו את אי המעש של היישוב ב"אלם, חרדה, הדחקה ומבוכה"). באופן דומה הם מקבלים בברכה את ההיסטוריונים המשימים עצמם כלשנים ודנים בתורת המשמעות שעל פיה יש לנתח את השימוש במלה "השמדה" לפני ואחרי 1943. בעצם, אין על מה להתפלא. יושר אינטלקטואלי אינו מנחה בהכרח את הציבור הזה, הנלחם מלחמת מאסף משונה במנותק מהלכי הרוח המרכזיים בחקר ההיסטוריה. אך לא לעולם חוסן. האמת אינה נכנעת לאגרופנים וצעקות, היא תעמוד הרבה אחרי שהרקב יאחו בכתביהם של היסטוריונים ותע" מלנים מטעם כמו באואר, מכמן, שביט ודומיהם.

יוסף גרודינסקי

27.5.94 Pk

## תגובה

# האומנם "היסטוריונים מטעם"?

**מ**אמרו של יוסף תמיר על ספריהם של אשכנזי לי ושל ויצמן מפא"י לנוכח השואה קובע נחרצות: (א) שהמחברים הם היסטוריונים מטעם; (ב) שהיה ניסיון מכוון של המנהיגות הציונית לטשטש את מחלליה בתקופת השואה; (ג) שהמנהיגות הציונית נמנעה ממאמצי הצלה ראויים לשמם עקב התנכרותה לגולה.

עלי לאכזב את תמיר. אינני היסטוריונית של מפא"י ולא של מסדר כלשהו. אבי ז"ל במנה עם חברי "החלוץ" של מפלגת המדינה העברית (זרם רוויזיוניסטי שנשאר בהסתדרות הציונית כאשר זאב ז'בוטינסקי פרש והקים את הצ"ח) ובהמשך היה ציוני כללי. אני נמנית עם חוגי הציונות הדתית. הגעתי למחקר של תחום רגיש זה מתוך חיפוש האמת, ולכן לא היססתי לשנות את הערכותי עם התקדמות המחקר, בחרתי לעסוק במפא"י, כיוון שהיתה המפלגה הדומיננטית באותה עת וגם גילתה מודעות גבוהה לשימור התיאור ההיסטורי, דבר, שהתנועה הרוויזיוניסטית לא השכירה לה לעשות מסיבות שונות.

עלי לציין, שמאז נחשפו התיקים הנוגעים לתקופת השואה בראשית שנות השבעים בתום תקופת החסינון של שלושים שנה, ניתן היה להגיע לרוב החומר הנוגע לעניין. העיכוב שחל בחשיפת תיקי שוואלוב בארכיון תנועת העבודה קשור, להערכתי, בגורמים אישיים ולא במדיניות מרכזית. מכל מקום, העתקים של רוב המכתבים של שוואלוב נמצאו גם בארכיונים אחרים. החומר של מפא"י מכיל בתוכו גילויים של האשמה עצמית ושל ביקורת חריפה. הביקורת נמתחה, בעיקר, על ידי פעילים מן השורה השנייה, שהיו קשורים בקשר הדוק יותר לתנועה בגולה, על ראשי הנהלת הסוכנות, שראו עצמם מופקדים על העניין הציוני. חומר זה היה, כאמור, פתוח לציבור, ובספרי ציטטתי את הביקורת הפנימית במפא"י בהרחבה כפי שתמיר אכן מודה.

באשר להימנעותה של המנהיגות הציונית ממאמצי הצלה ראויים לשמם, מן הראוי לבחון את מידת היכולת הציונית בנסיבות הימים ההם, ניקח לדוגמה את התוכנית, שהעלה ז'בוטינסקי ב־1936, לאקוּץ ציה, כלומר: העברת כל דלת עם ישראל לארץ ישראל. תוכנית זו מוצגת על ידי הרוויזיוניסטים

כאפשרות הצלה, שבחזרה עקב תפישת העלייה הסי לקטיוויות, שרווחה בהסתדרות הציונית. תוכנית הא" ווקואציה, שהתייחסה למצוקת הגולה יותר מאשר לאינטרס הציוני המיידי, בוודאי היתה אנושית יותר, וגם ביטאה בצורה טובה יותר את שותפות הגורל היהודי. עם זאת אי אפשר שלא לתהות: האם הנסיבות מאז שנת 1936, למן המאורעות בארץ ועד פרוץ המלחמה, היו מתאימות להגשמתה של תוכנית גדולה זו? מן הראוי לציין, שגם אצ"ל וגם ז'בוטינסקי למן הרגע שהחל לתכנן הכרות מדינה עברית נכוח, הטיפו לעלייה מתוכננת ומסודרת של צעירים שקיבלו הכשרה ואימון.

אם נבדוק את תקופת ראשית המלחמה שבה עוסק ספרי נמצא שוב, כי לנסיבות היה ערך מכריע. סכנת הפלישה הגרמנית לארץ והמשבר הכלכלי, שהתפשט עם פרוץ המלחמה, הגבירו את תלות היישוב בבריטניה, ומכאן את התמיכה הציונית במדיניות השיתוף. מדיניות זו כבלה את ידי היישוב במאבק נגד בריטניה על פתיחת שערי הארץ. זאת ועוד, בתקופה זו אפילו הרוויזיוניסטים, שלא השתתפו במוסדות הציוניים, הצהירו על תמיכתם בבריטניה ובמאבקה, וראש האצ"ל, דוד רוזאל, יצא לעיראק כדי לסייע לבריטים לדכא את מרד ראשיד עלי. עוד במחצית הראשונה של שנת 1943 ניסה אצ"ל להשתלב בפעולות הצלה ונקמה בנאצים באמצעות בריטניה. רק בפברואר 1944 הכריז האצ"ל על מרד נגד בריטניה.

נראה איפוא, שגם אם גורמים אנושיים, כגון מבוכה, או תפישות אידיאלוגיות השפיעו במידה מסוימת על היקף מאמצי העזרה וההצלה, לא הם שהכריעו את הכף. הגורם המרכזי בעניין זה היו גבולות היכולת של היישוב. מן הצד האחר יישוב קטן ודל, שמנה פחות מחצי מיליון נפש (כשלושה אחוזים בלבד מן העם היהודי) הכבול תחת שלטון המנדט הבריטי; ומן הצד האחר, עולם שנחלק בין משמירי העם היהודי לבין משתפי פעולה וארישים לגורל היהודי, כשרק מעטים עומדים בפרץ.

ד"ר חוה אשכולי  
המכון לחקר השואה  
אוניברסיטת בראל

3.6.94

## תגובה

### מן החרדים ועד ל"הארץ"

בכתבי. אבל מה לעשות, ובכך הקטן המצוטט על ידו (שלא לדבר על "כתבי") מופיע הבונד על עשרה עמודים מן הספר (השומר הצעיר מופיע על עמוד אחד, וייסמנדל על שנים עשר, אושוויץ על אחד עשר) ונאמר עליו שהוא "נאבק למען חיוק עמדתם של היהודים, למען התגוננות מפני אנטישמיות ולמ ען מקום במערכת הכוחות הפוליטיים במזרח אירופה".

לבסוף טוען גרודינסקי שאני מתעלם מספרו של שבתאי בית צבי המבקר את התנועה הציונית בתקופת השואה. כפי שמר בית צבי ישר, קניתי ממנו ספרים, חילקתי לתלמידי, והקדשתי שנה של סמינר לבריקת טענותיו. הן נמצאו מופרכות מעיקרן וללא בסיס היסטורי של ממש.

אולם הבעיה קיימת: גם הבעיה של פעולות התנגדה הציונית בתקופת השואה. אבל בעיקר הבעיה של רוויזיוניזם היסטורי יהודי שאינו מכחיש את השואה כמובן, אלא מכחיש עובדות מוכחות – מן החרדים ועד לכותבים ב"הארץ".

יהודה באואר

**ב**סדרת מאמריו על השואה, היישוב וההיסטוריה יונים ("תרבות וספרות", 15 ו-27 במאי) הגי' דיר אותי יוסף גרודינסקי ב"תעמלן". טענה זו ישפטו אחרים. אתקן רק כמה מטעויותיו הבולטות.

גרודינסקי קרא כנראה רק ספר אחד מספרי ("השואה, היבטים היסטוריים", שיצא ב-1982: המי קור האנגלי יצא ב-1979). אין זה נושא הן בעניין שאני מגדיר את הרב וייסמנדל כשונא בנפש של הציונים, אותם יתקף עוד מן הקבר. ספרו של וייסמנדל יצא לאחר מותו, והוא מלא שגאה לציונות ולציונים. זוהי עובדה טראגית כי אין ספק שהוא היה אחד מגיבורי השואה היהודים, ואני כתבתי כבר או ש"ק פרטים עקשנים ואמיצים כוויסמנדל, קסטנר ומאירי בינו את חומרת המצב" (ע' 146).

ייתכן שהחיבור שאני עושה בין השלושה אינו לרוחו של מבקרי. אינני יכול לעזור לו. אין לו מה לעשות אתי בעניין וייסמנדל. כי ברור שהוא פשוט אינו יודע את הפרשה. לכן הוא מעביר את טיעוניו לשטח חדש: אני מבטל, לדעתו, "את הבונד במח' יד

10.6.94

### יש מי שמתייחסים לספרי ברצינות

בסמינר זה, ואיך בוטלה ההומנה. שש שנים לאחר הופעת הספר הזמין אותי באואר להופיע בסמינר המחקר שלו. נעניתי בשמחה, ומכיוון שהיתה זו אחת התגובות הראשונות שספרי זכה להן, פירסמתי מכתב ב"הארץ" בו הוריתי לו בפומבי. תגובתו לא איחרה לבוא: "לאחר שפירסמתי את מכתבך", כתב לי, "אין יותר כל מקום להופעתך בסמינר אותו אני מנהל. הסמינר הוא מפגש של סטודנטים, ולא פורום ציבורי-רעיוני". במקביל כתב באואר גם מכתב ל"הארץ" (13.2.83) ובו קבע את קביעותיו דלעיל. תמהני אלו "קריטריונים מרעיים" עמדו לנגד עיניו של הפרופסור כאשר ביטל את הופעתו.

לשמחתי, יש היום כאלה המתייחסים לספרי ברצינות. כנראה שה"משמעת" במסד התערערה.

ש.ב. בית צבי

**ה**פרופ' יהודה באואר הגיב כאן בשבוע שעבר על סדרת מאמריו של יוסף גרודינסקי, "השואה, היישוב, מנהיגיו וההיסטוריונים של" הם, ומוכיח אגב כך את ספרי "הציונות הפוסט אוגנדינית במשבר השואה". לדבריו, טענותי "מופרכות מעיקרן וללא בסיס היסטורי של ממש". אין זו הפעם הראשונה שבאואר דן את ספרי לכף חובה. עוד לפני למעלה מעשור כתב ש"ספק אם הוא עומד בקריטריונים מרעיים". האמירות הללו תמוהות, במיוחד כשהן באות מאדם העומד בראש הממסד האקדמי העוסק בחקר השואה. ככזה, הוא בוודאי יודע שקביעה נחרצת כזאת צריך לאשש בנימוקים. לא באואר ולא תלמידיו ביקרו את הספר בכתובים, ובכך הועלם הספר מהעין הציבורית בלי שאנשי המסד יתמודדו עם טענותיו.

באואר מספר שהקדיש שנה של סמינר לבריקת טענותיו. הוא שוכח לספר כיצד הזמין אותי להופיע

17.6.94

# אפשר להאשים, ואפשר להאשים וגם לשנוא

ההיסטוריונים הפוסט ציוניים גורסים כי בגלל המאבק למען הקמת מדינה יהודית, הופקרה יהדות אירופה. האומנם יכולה הנהגת היישוב לעשות להצלת יהודי אירופה יותר משעשעו? ומדוע המתקפה הזאת על הנהגה של און, על הציונות של און?

## מאת יהודה באואר

היכנסו לכיתה י"ב בית ספר תר"ו, ממלכתי או דתי, ושאלו את התלמידים - "מה היה יחסם של היהודים לנאצים בעת התרחשותה?" התשובות יסתמכו על מושגים כמו הפקדה, שלילת הגולה, עמידה על הדם (בעיקר של ההנהגה הציונית), בגידה, התעלמות, השתק. קנה ההנהגה הכללית היא שהיה אפשר להציל את רוב יהודי אירופה, או חלק חשוב מהם, אולם בשל ריכוז המאמצים האנושיים ב"ציונות" - שהתבטאו ב"פלסטי" נוצנסריות, במאבק למען הקמת מדינה יהודית - הופקרה יהדות אירופה. קיימת אמונה תודעה שאולי אפשר לכנותה תודעה פורמלית, ולפיה מי שאשמים ברצח היהודים הם הנאצים ועוזריהם. אולם את אלה הרי אי אפשר להאשים, אפשר רק לשנוא אותם. את הנהגת היישוב של און אפשר גם להאשים וגם לשנוא, רטרואקטיבית: אפשר גם לבחור לה. היטלר עשה מה שעשה כי היה היטלר. ברגוריון לא היה היטלר, לכן אשם תו עמוק ומשמעותי יותר.

חלק מן הסופרים - ובהחלט לא כולם - תומכים היום ב"ישראלונצנסריות" קיצרנית, ושלילת הגולה של היום בצורה ישראל היא מרכיב, חזות הכל, ועל הגולה להתחיל (כי זהו "לקח השואה"). לו היתה ישראל קיימת ב-1939, אומרים, ולו על כל היהודים דים לארץ, היתה השואה נמנעת. האשמה היא בעם היהודי שלא עלה, ובהנהגה שלא דאגה לכך. אך אפשר להבחין בסתירה בולטת: מצד אחד האשמה בשל ריכוז המאבק צים להקים בארץ ישראל מדינה יהודית (ציונית), ומצד אחר האשמתה של אותה הנהגה בכך שלא הפכה את ארץ ישראל למרכז שיוזם קליטת מיליוני אנשים מאירופה.

ר' לעיין בחספי בספרות של ההיסטוריה הפופולרית עתה - להבדיל מן ההיסטוריה נים הממסדיים, או "מטעם" (כלומר, מר בית העוסקים במחקר ההיסטורי בישראל) - ולהיווכח שיש התאמה מלאה בינה לבין הדעות הרווחות בציבור. הדבר בא לביטוי בכלי התקשורת, בפוליטיקה, בספרי הפר שיות השונות, ועוד.

ההיסטוריון חייב בבדיקת העובדות ובני תוח, ובהצבת התוצאות בהקשר הרחב של התקופה. יש לו בעיה עם עצמו ועם סביבתו: הגישות המקובלות בציבור, המחזקות על ידי אותה ספרות פופולרית, ולפעמים על ידי

די ספר או יצירה המתחזים להיסטוריה, תודות גם אליו בבחינת מציאות חברתית. סאין הוא יכול לחמוק מהשפעתה. ההקשר אינו קשה להבנה: הציונות בארץ ישראל נאבקה על עצם קיומה כנגד משטר מנדטורי שהצר את צעדיה יותר ויותר, עקב מציאות בינלאומית מחמירה. לנוכח סכנת המלחמה המתקרבת עלה משקל המדינות הערביות על משקלו של העם היהודי, שלא היה לו כוח פוליטי של ממש. במצב זה ניסתה ההנהגה הציונית לתמרן בין הסדקים ולנצל את השפעתו המעטה (והיורדת) של הציבור היהודי בארצות המערב, שהציונים היו אך מיעוט בו. בעולם שנסגר בפני היהודים הם ריכוזו את מאמציהם לבניית המקלט הבטוח נוסח הוצל ונודדו, שיוכל ברבות הימים לקלוט את היהודים שהעיונות להם באירופה - ואף באמריקה של שנות השלושים - הלכה וגברה. בודכים שונות חתרו כולם - מז'בוטינסקי, דרך ברגוריון ודב פישמן (מיימון), ועד לשומר הצעיר - למקלט כזה.

התנועה הציונית היתה רבת פנים. ההנהגה הציונית והנהלת הסוכנות בארץ עסקו בפיתוחו של היישוב. הקונגרס היהודי העולמי, שנחל בידי ציונים, עסק במלחמה באנטישמיות ובניסיונות להגיע יהודים להגירה לארץ ישראל ולאוצרות אחרות. ההסתדרות הארצית גם הן עסקו בשני ההיבטים האלה בשנות השלושים צורפו גם נציגי הציונים להנהלת ג'וינט, שעסק בסעד ליהודים בעולם כולו.

אך רטרואקטיבית לחזו ומפעשים לתור. ברגוריון היה יכול לקבוע נחרצות ב-1938 ש"צאת ילדים מגרמניה" תתואר לארץ ישראל בלבד. בסוף אותה שנה נתנו הברית טים מקלט בארצם לכמעט 10,000 ילדים יהודים מגרמניה, הדע שליחי הקהילות שם, שנשלט בידי הציונים, נרתם לקליטת הילדים. דים כך עשתה גם עליית הנרצח, הכפופה לסוכנות היהודית, שהיתה שותפה למהלכי הקליטה - כמובן, מתוך תקווה שברבות הימים יגיעו הילדים האלה לארץ. חלק ניכר מחברי החלוצ הצעירים הגיעו כך לאנגליה. דבר דומה קרה כאשר לוועידת אווראן (יולי 1938) שהיתה אמורה לדרוך במקומות מקלט לפליטים פוליטיים (קרי, יהודים) מגרמניה תזכיר הסוכנות תבע עליה רחבה לארץ וסמכותה הפורמלית היתה ממילא מר גבלת לענייני ארץ ישראל. הקונגרס היהודי העולמי, הג'וינט וארגונים אחרים, שהיו או כסליטה ציונית או שלציונים היתה בהם

השפעה חשובה, תבעו קליטה הן בארץ והן בארצות אחרות. אווראן היתה כישלון. אולם הכתיבה הפוסט ציונית נתפסה לעובדה שהרפובליקה הדומיניקנית, תחת שלטונו של הרודן טרוחיו, הציעה לקלוט בתחומה 100,000 פליטים והציונים דחו זאת. והנה, כך אומרים, הוחמצה הזדמנות פו.

דוגמה מאלפת: לפני שהציעו את הצעתם שאלו אנשי טרוחיו אצל מחלקת המדינה בוושינגטון אם הצעה כזאת תיראה טוב - כי הרי אינם מתכוונים ואינם יכולים לקלוט 100,000 אנשים באי שלהם. באמריקה התייחסו להצעה כזו כהצעה, וילכו אחרים בעקבותיהם, ולא ידרשו מכך לממש את הבטחתם. מכאן שהציונים דיוקו בעניין זה, והכסילים היו אנשי הג'וינט. הם השקיעו באי הסודי מיליוני דולרים שיכלו לסייע גם ליהודי אירופה וגם לקליטה בארץ ישראל. אל או במקומות אחרים. היגרו לשם כמה מאות אנשים, והם עזבו לאחר מכן לאנגליה. כסילים לא פחות גדולים הם הפוסט ציונים שלנו, הרואים בהצעת טרוחיו הצעה שיכלה להציל מיליונים, לו רק תמכו בה הציונים. עד לסתיו 1942 לא הגינו בעולם החור פשי"ה, לרבות בארץ ישראל, שהנאצים החזיקו לרצוח את העם היהודי. הדבר אינו מפליא כל כך, שהרי הנאצים עצמם החליטו על כך רק בשנת 1941. הידיעות שבאו ב-1941 וב-1942 נתפסו כלא אמינות, התייחסו עוררה תקווה שהן מוגזמות, והמידע נדחה כי היה נורא מדי. איש לא השתיק, בוודאי לא ההנהגה. האם מישו חזה מראש כן, אולי היינריך היינה, אולי פרידריך ניטשה, אולי אורי צבי גרינברג, אולי ש"י עגנון. אך ממתי אינטראקציה של משורר היא תוכנית פעולה פוליטית, אצלנו או אצל אחרים?

ברגוריון, ז'בוטינסקי, רצמן ואחרים דיברו במושגים של "שואה", לפעמים אפילו הכירו את המלה עצמה, אולם התכוונו למשהו אחר, למשהו שהכירו, שהיה לו תק דים. לשואה לא היה תקדים. כשנודעו הדבר דים היו סקסי אבל, תפילות, נאומים, עצרות. לצד זה התקיימו נשפי פורים, בעד

תונים כתבו על המלחמה, על פילוג בבפא"י, על ויקה לבריה"מ או למערה, על סוציאליזם, לאומיות, כדורגל והתיישבות במולדת. ההנהגה שיקפה את הלך הרוחות ביישוב - גם היא עסקה בדברים שהיו שולי ים בהשואה לאסון שהתרחש. בין השאר היא עסקה גם במתרחש באירופה.

האם, לו רצתה בכך, יכלה ההנהגה למנוע עיסוק בדברים שמצטיירים היום מגחכים כל כך בהשואה לאסון שהתחולל אז באייר פה? ייתכן מאוד שהיה כאן עיוורון של מדי היגים, שבעצמם הבינו, או התחילו להבין, ולא היו מסוגלים לעודד תגובה נאותה בצד גורמים ריבון והתפתחות, שהיו מונעים מן הציבור פעולה - בנייה ומאבק, שכסופו של רבד הביאו להקמתה של מדינה שהפוסט ציונים יכולים לסעון בה היום את טענותיהם. נגד התנועה שאיפשרה את קיומם כאן. האם הקדישו המנהיגים את מיטב מאמצי צידם לניסיונות הצלה והם יכלו לעשות יותר? דומה שהתשובה לשתי שאלות אלה היא - כן. כיום כבר ברור שההנהגה, ובייחוד השלישייה המובילה - ברגוריו, קפלן ושרת - אכן עשתה מאמצים גדולים מאוד מאז נודע על הרצח השיטתי. היו חמש תוכניות: הראשונה הייתה בבחינת תגובה מידית, בסוף 1942 ובראשית 1943, והיא התבטאה בעקבות הצהרת האומות הלוחמות בנאצים ב-17 בדצמבר '42, שהבידה בכך כי הנאצים רוצחים את יהודי אירופה. הפנייה הייתה להצלה מידית (לא רק באמצעות העברת יהודים לארץ ישראל), והיא לא נענתה.

אכנס לילות האוויר של מדינות המערב לא היו יכולים ממילא להפסיק את ההשמד והרע קרוב לסוף 1943 לא היתה להם אפשרות להגיע למחנות ההשמדה בפולין אלא בהסכמת הסובייטים, ולסובייטים לא היה כל עניין ביהודים או באזרחים אחרים שהיו תחת השלטון הנאצי. אולם מה שדרשו ברגוריו וחבריו, אנשי הקונגרס היהודי העולמי והציונים, ממעצמות המערב היה: עזרה לראשית גירושיהם, כדי שיוכלו

לו לקלוט את היהודים שהיו מצליחים להגיע אליהם. הם דרשו שבו בזמן יפתחו את שערי הארץ; שיקלטו יהודים גם במדינות הברית; שיפציצו ערים גרמניות ויפוזו עלר נים שיבהירו לגרמנים כי ההפצצות באות כתגובה על הרצח. כשהתברר שהצעות אלה נדחו, ביקשו להציל 29,000 ילדים בעזרת תרשימות שנתרו ממכסת הספר הלבן. מעניין שאיש מן הפוסט ציונים שלנו אינו מדבר על תוכנית זו - אף שהיא כולה פלשתנינוצנטרית.

הבריטים הסכימו לתת כמה אלפי רישוד נות לארצות הבלקן, שיכבו את העניין מדי חצינה ביהודקסית, ובאו כמה מאות ילדים מהונגריה ומרומניה בלבד. זו הייתה תוכנית ניה השנייה. תוך כדי כך התחלה תוכנית סלובקיה קבוצת תהנהגה מתחרתית למחצה בסלובקיה, בראשותה של גיזי פליישמן (הציונית) - שהדובר המרכזי שלה היה הרב מיכאל רב וייסמנרל (הרדי) והיו בה ציונים דתיים, מתבוללים וסתם יהודים טובים - סברה שהצליחה להפסיק את גירוש יהודי סלובקיה לפולין בעזרת שוחד לריטר ויס ליצני, שהיה איש של אייכמן בסלובקיה. הם ניסו לבנות על הצלחה מדומה זאת ונכנסו למר"ם עם האיש. במאסר 1943 הוא תבע מהם 3-2 מיליון דולר - ותחילה 200,000 דולר במוזמן, כמפרעה. תמורת זאת ועוד לפני התשלום, נאמר, ייפסקו הגירושין ממערב אירופה; לאור התשלום ייפסקו הגירושין לפולין, מן המערב ומן הדרום, ואולי ינהלו מר"ם על הפסקת הרצח. הנהגת היישוב החליטה להיענות לבקשת מסלובקיה. עד יולי אוגוסט 1943 הועברו מן הארץ 131,000 דולר, ומשווייץ הגיעו 53,000 דולר (לאחר שסוכם בין הסוכנות והציונים שיועברו 200,000 דולר, שווה בשווה). אלה היו אז סכומי עתק - אבל בלא ספק היה אפשר, וצריך, לגייס יותר. אלא שהתברר שכל העניין מופקפק ביותר. הפסיקת הגירוש בסלובקיה לא קרתה בשל שחרור רו של ויסליצני. הוא לא נפגש עם הימלר, אלא רק עם אייכמן, וקיבל רק הוראה בעל

פה ממזכירו של הימלר שהוא יכול לנהל מר"ם, בנובמבר 1942. את הורישות שהציב הוא הציב על דעת עצמו, במאסר 1943. הגירושין מן המערב לא נפסקו, כמובן, למרות ההבטחות. באוגוסט קיבל ויסליצני הוראה להפסיק את המגעים.

האם הנהגת היישוב נחלצה לעזרה? תשובה היא כן. מה יכלה לעשות עזרה? יכלו אולי לגייס עוד כסף. אך ממילא עניין התשלום היה המצאה של נאצי, שווייסמנרל ופליישמן האמינו לו. הפוסט ציונים אינם יודעים לקרוא טקסט באורח ביקורתי. וייסמנרל לא רצה להסעות. הוא ופליישמן בפשטות טעו בהערכותיהם.

גם בפשטות טראנסניסטריה יש תרבה אל-מנטים דומים. אלא ששם אפילו לא היה נאצי רשמי שנהל עמו מר"ם. תגובת ההנהגה היתה דומה מאוד. ואשר לפרשת ברנד-קסטנר, יש ספרות שלמה על כך. דוחקא בעניין זה נהגה הסוכנות באופן החלטי מאוד: פנתה לבעלות הברית, ודרשה את הודו של השליח יואל ברנד להתנגדה, ודרשה להפסיק את אושוויץ ואת מסילות הברזל המובילות אליה. והעיקר - ודרשה לנהל מר"ם עם הגרמנים. כמובן, היא לא נענתה. ברנד עצמו, בבידוד לסעות התשמיד עות היום, לא הסכים לחזור להתנגדה מק שוטא בלי שפגש אישיות מהנהגת היישוב, והצדק היה עמו; אין ספק שהיו יהודים אותו בו במקום. לכן הסכים לנסוע לכיוון הארץ כדי לפגוש את שרת, שהחזיק קים סידור לתת לג יוזה לבוא לקושטא. דוחקא בעניין הזה קשה לראות מה עוד היה אפשר לעשות ולא נעשה, לבד כמובן מן הסיעות שהיו צריכים לשלוח נציג עצמאי של היישוב לדבר עם הגרמנים. רעיון גדול: האיש היה יוצא בניגוד לדעת המעצמות, לא היה יכול להבטיח לנאצים לא כסף ולא סחורה. אומרים שהיה צריך לזרז אותם. עוד עורבא פרה.

הפוסט ציונים אינם נעצרת גם בפני שכ' תוב השואה. תוב, למשל, אומרים שהגיבור האמיתי של מרד גטו ורשה הוא ר"ד מארק ארלמן, אחרון המפקדים של המרד, איש הבונד הסוציאליסטי, האנטרדתי והאנטי ציוני. לבונד זכויות רבות בתולדות יהודי פולין. קרוב לשליש מהם תמכו בו. אולם בשל אמונתו בבריית הפרולטריון הפולני והיהודי סירב להצטרף למתנת האנטינאצי צית שהחלה להתארגן בגטו ורשה באביב 1942. הארגון היהודי הלוחם בגטו קם בלי הבונד. רק באוקטובר באותה שנה, אחרי

שכבר גורשו יהודי ורשה אל מותם, לבד מ-55-60 אלף שוטרו בגטו, הצטרף הבונד ללוחמים. בקרבות הראשונים בינואר 1943 נפקד מקומו. במרד הגדול שהחל בערב פסח תש"ב נלחמו ארבע קבוצות שלו, מבין 22, ונלחמו בגבורה, ועמן מפקדן ארלמן. הפי קוד היה בידי התנועות החלוציות. אין זו ביקורת על הבונד - אלא על אנשים שכתי בים ב-1994 ואינם יודעים ללמוד.

למה כל זה מרדע המתקפה הזאת על ההנהגה של און, על הציונות של און, מרדע ההאשמה העצמית שאין דומה לה אצל שום אומה ולשוף ראשית, דומה שיש כאן מסורת יהודית עתיקת יומין: "מפני חסאית", שהרי אס לא גרמנו בעצמנו לאסון הזה, אלא הוא נגרם בידי שונאים הממלאים כביכול את העולם כולו, איזו תשובה יש לנו לעתיד? ואילו אם כן גרמנו לכך, הרי אם נישב את דרכינו, לא יתחוללו אסונות נוספים. אצל היהודים, וגם אצל חלק מן הדתיים הלאומיים, הגישה הלא היסטורית הזאת מובנת. אצל הציונים להכניס זה פחות מובן. שנית, דומה שיש כאן עבר שלא הסתיר צו עמו, שדורש אתנו. אך קשה ששליש מן העם אבד בתופתו. כאמור, מתפשים את האשם בתוכנו, ולא ייתכן שאין כוזה ושל ישיה, הדברים נעוצים גם בפוליטיקה של היום מסובך, דוחקא משום שהטראומה של השואה ממלאת את חלל המציאות היום. תית שלנו, היא מתיישבת יפה עם הפלגות הפוליטיות החביבה עלינו. מפא"י, "ששלושה" און, היא האחראית. ומאות שהיא גם אחר אית, או כך חושבים, להקמת המדינה ומייצגת את הציונות - הכל מסתדר. הציונות אשמה, ומי שאוראי לציונות אוראי שבע תיים.

המתקפה נעשית כללית יותר - מתקפה על התנועה הלאומית היהודית ככלל. כנגד הפיכת הציונות, על פי פירוש הימין הדתי והחלוצי, למשיחיות לאומנית קיצונית, נסוגים האחרים אל שלילתה המחולטת. גם אית, או כך חושבים, להקמת המדינה ומייצגת את הציונות - הכל מסתדר. הציונות אשמה, ומי שאוראי לציונות אוראי שבע תיים.

אם פסיכולוגים יכולים לנסות ללמדנו היסטוריה, נוכל אנחנו ללמדם פסיכולוגיה: הטראומה של השואה, שלא חזלה, גורמת לעיוות התודעה הציבורית. נראה כי היא תמשיך לעשות כך גם להבא.

הכותב היה עד לאירועי ראש הקנדרה לחק השואה במסגרת יד ושם

פסד

## להילחם בציוניזם של השואה

מאת יוסף גרודינסקי

הזיכרון של "פוסט ציונות" וההיסטוריה של מלחמת 1948 כבש בסערה את דפי העיתון נים בשבועות האחרונים אבל בשקט מתנהל כאן זה שלושה חודשים ויכוח קצת דומה בדבר מעשיה של ההנהגה הציונית בשואה. יש קשר הדוק, כמובן, בין שני הוויכוחים הללו, ולכן כדאי לעצור לרגע ולהציע סיכום ביניים.

הרגע הזה מתאים לכך במיוחד: ש.ב. בית צבי, מראשוני מבקריה של ההנהגה הזאת ושל האידיאולוגיה שהנחתה אותה באותה תקופה גורלית, הלך השבוע לעולמו בן 88.

בית צבי העז לעוף במחשבתו החופשית למרחק קים שמעטים מבני דורו חלמו עליהם בכלל. נכונותו להישיר מבט אל האמת איפשרה לו להסיק מסקנות חריפות, בלי פחד, גם אם הן הוליכו אותו נגד הזרם, ולפעמים אפילו נגד השקפותיו הפוליטיות של עצמו. בלי הרבה אומץ, יושר ואידיאולוגיה ומופשטת לא היה אפשר לנסח תיזה מרחיקת לכת ורחבת היקף, כמו זו שהציע בכפרו "הציונות הפוסט אונגרית במשבר השואה", תיזה שאת חשיבותה מתחיל דור חדש של היסטוריונים להבין רק עכשיו.

בית צבי לא חשש לבקר את הדגומים האידיאיים והפוליטיים למחוליה של ההנהגה הציונית, ולכן החרם, הושתק, הושמץ וכמעט נשכח. כמו בתיאור רים של מלחמת 1948, ניכסה ההיסטוריוגרפיה הציונית גם את השואה. בדיקת, כפי שעתה נקראת המערכת הפוליטית, שבתוכה היא התפתחה, השואה - הציונות הוותיקה ביותר להקמת המדינה - הוצגה כאן כאירוע יהודי אמנם, אבל בעיקר כאירוע ציוני. בית צבי בעברית, ואחרים בידידיו, ראו בעיניים כלות אדם מתבלבל היחיד מלפני הציוני. איך נקשר אסדגם של יהודי אירופה בטרנסדניסטריה, וסיפורם של אלו שלא השתייכו לתנועה הזאת מוסס לשוליים? בכך נעשתה "ציוניזציה של השואה" כפי שכתב לאחרונה העיתונאי ואיש הבונד יצחק לוזן בבטאון הידי של שרירי התנועה הזאת (כן, עוד יש דבר כזה).

על כך כתבתי אני בשני מאמרי ביקורת על ספרים חדשים על מפא"י והשואה, וזה הקפיץ שורה שלמה של היסטוריונים וביניהם לצאת בחזית אחרי דה נגרי ולטעון שההיסטוריה של השואה היא "אובייקטיווית", ו"עומדת בסטנדרטים מדעיים", וכל מי שכותב אחרת הוא "מגמתי" ו"פוליטי". דיבורים כאלה מזכירים מיד את הדיון על כתר בית ההיסטוריה של המאבק הישראלי-פלשטיני, שהיה גם שם מסתוריים החוקרים בשני טורים ואפילו קוראים לעצמם בשמות - ההיסטוריונים הציונים הם "אובייקטיוויים ופחיתוויסטים" ואילו מבקריהם הם "רלאטיוויסטים וביקורתיים". ולמרות זאת, הוור כוח בהקשר של השואה נסוב כולו על עובדות, כפי שיכלו הקוראים להיווכח. אמנם קשה קצת להשיג ראיות על הציוניזציה של השואה, אבל כשמחפשים טוב אפשר בכל זאת למצוא משהו.

במאמרו של יוסף גרודינסקי, "להילחם בציוניזם של השואה" מן השבוע שעבר, נפלה שורה צריך להיות כתוב: "הבונד היה שותף מלא להקמתו של הארגון היהודי (כפי שכתב למשל ישר"א) גוטמן כספר מרד הציונים". הבונד גם התארגן לשיתוף פעולה עם הסוציאליסטים הפולנים.

קחו את גטו ורשה. למשל. ההיסטוריונים שלנו שמים רגש על גבורתם של אנליבך, צוקרמן, לר כטקין וחבריהם. כמדר. אבל איפה הבונד? יהודה באואר כתב כאן בארס רב לא מזמן שהבונד "סייר להצטרף למחתרת האנטי-נאצית שהחלה להתארגן בגטו ורשה באביב 1942. הארגון היהודי הלוחם בגטו קם בלי הבונד". זה לא נכון. הבונד היה שותף מלא להקמתו של הארגון היהודי הראשון בינואר 1942, שבו נרשמה שאלת המאבק המזוין. אלא שעל הבונד קשה לקרוא אצלנו, ולא במקרה. לדוגמה, חוברת קטנה ומרגשת בשם "הגטו נלחם" שכתב מאיר ארלמן, סגן מפקד הגטו ואיש הבונד (שהוא) מן אצלנו יותר מפעם, שפורסמה בפולנית עוד ב-1945 ותורגמה לאנגלית שנה אחר כך, מעולם לא התפרסמה בעברית. וזו רק אחת משורה של מסמכים וספרים שלא זכו להגיע לידיעת הציונות הישראלית. לכן קל לבאואר ולשכמתו לבטל את חלקם של הלא ציונים במרד, ובמיוחד כשמדובר במעלליו של הר"ר ארלמן הבונדיסט.

באואר הוא חבר מערכת בכיר כמעט בכל בית הוצאה לאור העוסק בשואה. ברשת המורכבת של הוצאות לאור כאלה, המפרסמות ויכוחות, יומנים, רשמים ורשימות של ניצולים ומנהיגים רבים, מד משים ההיסטוריונים הציונים, ורק הם, כלקטורים הקובעים מה יידפס ומה לא. כך נעשה לארלמן, זה היה גם גורלו של בית צבי, שכתב בתמימות וביושר היסטוריה ביקורתית וחיש מהר חזה מבשרו מה עוצמתו של ממסד אינטלקטואלי, ועד כמה קשה גורלו של הלוחם הבודד. וכמה שנוגע לבונד, גם לו נעשה עוול גדול על ידי אלה שרצו לשייך את השואה, ובאורא את הגבורה, לציונים, ולחם כלבד. לא רק היכרונות הודחקו. גם את ספרה של תנה קראל "להקים את אלוהים" שהוא כולו ראיון עם הר"ר ארלמן סידבה הוצאת הקיבוץ המאוחד לפרסם, ויומי המפעל (פחפח) דני ברטל) הלכו בסופו של דבר לבית הוצאה פרטי. יקראו ההיסטוריונים לעצמם בשמות כאוות נפשם, אבל העובדות הללו בעיני תעמודנה, וכל מה שנוחץ הוא מישורו שיש תחור טוף טוף מהלפיתה האידיאולוגית המקומית, ויעיף מבט רחב קצת יותר על האירועים, והפעם מוויית יהודית.

למי שיעשה זאת נכונות הפתעות. ראיות על הציר ניצויה של השואה לא קל למצוא אמנם, אבל חיסט קצר בארכיונים ובספרים (בעזרתו של אליהו בנימיר זי הבקי והמומחה) העלה מציאות ממצאות שונות. מסתבר שההיסטוריונים הציונים ניכסו לא רק את האסון הנורא, אלא גם את אחריותו. ארלמן החרם אצלנו, בין היתר, מפני שלא עלה לארץ והעדיף להישאר בפולין, כידוע, הוא לא היה היחיד. רבים מניצולי השואה שמצאו עצמם במחנות עקורים אחד רי המלחמה רצו אף הם, לחפש את מולם בארצות שונות, וחלקם אף הצליחו לא שרצו זה, וניסיונות התארגנות של בונדיסטים במחנות העקורים, נשברו ביד הברזל על ידי השליחים הציוניים שעסקו בעכר דות ארגון, בהקשרה, ובמשלחת מעפילים בעלייה בלתי ליגאלית, לכאן. בניגוד לפרשיות שהתרחשו בזמן המלחמה ולכן עוד אפשר לדמיין להן יותר פירושים וסיבות, אחרי המלחמה כבר לא היו יותר תירוצים. היו שירותי דואר, והיה אפשר להגיע לרוב המקומות, ונאצים כבר לא היו. היו בעיות ומכשיר לים, אבל אף אחד מהם לא יכול להצדיק מעשים מכוערים של שליחים מארץ ישראל, ובאורא שאין הצדקה להעלמה, המחלסת של האירועים הללו

בספטמבר 1943 והתחזתה תוכנית להוצאת ילדים ממחנות עקורים והעברתם לבתי ילדים בצרפת. התנאים בחלק גדול מהמחנות הללו היו כלתי אגר שיים, והילדים קבלו יותר מכל. לכן נשקלה שליח תם לצרפת. כך, שסיקומם הפיסי והנפשי יתחל. אלא שכן גוריון (שהיה אז בגרמניה) התנגד לתוכנית, מפני שלדעתו היא היתה עוללה "להחליש את המאבק לעליית כל הפליטים לארץ ישראל", כפי שמספר זרח ורהפטיג, המתאר את כל הפרשה בספר ויכוחותיו. התוכנית בוטלה, והילדים נשארו במחנות. ורהפטיג מצטט ממכתב שקיבל מפליס אחד, המספר ש"הילדים שלי נחלשו מאוד ואני נכמתה בלי כסות ושלמה. אני פונה אליך בדעתך הצל SOS, קחו ממני את הילדים, הוציאו אותם מהגיה"נום הארור", ואף ע"פ כי לא בצדקה התכנית. מי שטוען שאמירתו המפורסמת של בן גוריון מ-1938, על פיה היה מעדיף להציל רק חלק מילדי גרמניה וכלבד שיגיעו לארץ ישראל, נאמרה לפני שאפשר היה לחזות את השואה המתקרבת, יזהרר נא מעט בסיפור הזה.

נוראים היו הימים של העקורים במחנות. אבל מד עוד יותר היה גורלם של הבונדיסטים ודומיהם שנ קלעו לשם. מיכאל אסטור, בספר הידי על התנועה הטרנסדניסטית, מצטט תיאורים של רדיפות נגר הלא ציונים במחנות האלה, של "חברות חוליגנים" מאורגנות "שיצאו" ללמד לקח" (אויסצולערנען שכל) את "הבונד והעריקים" שלא רצו לעלות לארץ. כשהארגון בנוי יורק תיעד בשנים שלאחר המלחמה איך גידשו הציונים את הבונדיסטים ממקד מות העבודה שלהם במחנות העקורים, איך לקחו מהם מזון, היכו אותם, שברו להם מכוניות שנשלחו על ידי יהודים אמריקאים כדי לשלוחם מקצועות גורשים אשר בעזרתם ישיגו ויות לארץ, ועוד התעללויות והצקות חמורות כאלה.

כאן, כאמור, כבר לא היו יותר תירוצים. הנאצים נוצחו, מחנות ההשמדה פוזרו, ובעלות הברית ניהלו את העניינים. לכן נקטה ההיסטוריוגרפיה הציונית ורשמית דרך של התעלמות מחולסת מהטענות הללו, והכחישה אותן לפי הצורך. לא ראיתי בשום מקום התייחסות לסיפורים כאלה בעברית (מלבד ספרו של אליהו בנמני "מדינות ליהודים", ובו הוסיפו העורכים של הקיבוץ המאוחד הערת שוליים המבחינה את הסיפורים מכל וכל) ומכיוון שרוב העדויות הן ביידיש (שאותה לא יודע הדור החדש כי היא מדיפה ריח של גלות, לא עלינו), שוב קל מאוד להכחישן. המהלך לקראת הציוניזציה של השואה כמעט מושלם.

דומה לחשיבותו של המהלך הזה ברורה. האופן בו מעוצב היכרון הקולקטיבי של השואה בידי ההיסטוריונים הוא קריטי להמשכה של האידיאולוגיה הציונית בצורתה הנוכחית, כפי שכבר רמז לנו תום שגב בספרו ביקורתי "המיליון השביעי" שיצא לפני כמה שנים וכצפוי, הותקף קשות. עיצוב הייכר רחן הוא השאלה המרכזית גם בוויכוח המקביל על הקמת המדינה. ובעוד שההיסטוריונים החרשים מבקרים את קורמיהם על כתיבת ההיסטוריה של מלחמת 1948, חשוב לדון כאן לא דווקא במבחינה שואה (שאתם, כפי שאומר בצדק פייר וידאל-נאקה, יש ויכוח עובדתי שבו העובדות לצדנו), אלא דווקא בהיסטוריוגרפיה הציונית של השואה, מפני שהיא מגדירה למעננו, כפי שאמרם הסוציולוגים, את גבולותיו של הקולקטיב - את הזווית של היחיד בישראל. אם טיהר הציוניזם אתן, ויסכים לשמוע סיפור רים כמו אלה שסיפרתי כאן, הרי שנכונה לו התמודד דות קשה. כאן לא יעזרו סיפורים על מלכות עזיב הרשעה וצבאותיה. הביקורת כאן היא מכיוון יהודי, מה שמחייב כל אחד מאיתנו להתבונן בעצמו בראי

ומנים חרשים הגיעו. מותר כבר, סוף סוף, לבקר את ההיסטוריוגרפיה הציונית ולהציע פירושים חדשים למה שהיה, לכן, נוח לך בשלום, שבתי בית צבי. יש לך קראים. שורה שלמה של ההיסטוריונים צעירים כבר מושכים את ספרד ומשננים אותו. כיום אין שום ספק שתרחם תרומה נכבדה לכתיבתה של

# האמנם מזימה ציונית אפלה?

האמנם

## מאת ישראל גוטמן

ש"כתב בארץ", שה"בונד" סירב בתחילת 1942 להצטרף ליחזמת תנועות הנוער הציוניות להקמת ארגון יהודי לוחם בוורשה, ומרים קול מחאה: "זה לא נכון. הבונד היה שותף מלא להקמתו של הארגון היהודי הראשון בינאר 1942". היכן שאב גרודינסקי קי את הדיוע המבטל את הארסיות המכחישה? כמוכן, שמהחזרת של מרק אדלמן ולא מספרים וממקורות אחרים. נחא, נסתפק בחזרת של אדלמן, שהיא דין וחשבון של ה"בונד" עצמו, שם הוא כותב:

בינאר 1942 (אדלמן טעה, צריך להיות מארס) מתקיימת התכנסות בינמפלגתית. כל הגופים נוקטים עמדה, לפיה התשובה ההולמת (למ) תרחש היא פעולה לוחמת. בפעם הראשונה הציעו - או הארגונים השומריים והחלוציים הצעה סוג' קרית לגבש ארגון לוחם. בשמנו נטלו רשות דיבור מ. אוד' וא. בלום. הם נקטו עמדה שהופעה לוחמת עשויה להצליח רק מתוך תיאום ושי' תוף פעולה עם תנועת המחתרת הפולנית. לא מגיע אז עדיין ליסוד של ארגון לוחם משותף.

כך איפוא מסתבר מאדלמן, שה"בונד" התנה את הקמת הארגון בשיתופה והסכמתה של המחתרת הפולנית, דבר בלתי מעשי לחלוטין באותו שלב של ההתפתחויות, הארגון שהוצע דווקא בידי הציונים המשוקצים, לא הוקם. יתר על כן, למעשה או נוסד ה"גוש האנטיפאשיסטי" שהיה מין פרוטוטיפ של הארגון הלוחם, ובו התחברו ציונים עם קומוניסטים, אך בלי השתתפותו של ה"בונד". עובדה, לא עובדה בנוסח גרודינסקי, אבל פשוט עובדה.

אליבא דאמת בנוסח גרודינסקי לא פירסמו על ה"בונד" ומשל ה"בונד", ובכך נעשה "עוול גדול על ידי אלה שרצו לשחזר את השואה, וכוורא את הגבורה, לציונים ולציונים בלבד". בייחוד התנכלנו למרק אדלמן, "סגן מפקד הגטו ואיש הבונד (שהוש' בודד במערכה. לא מכבר חופי ברבעון להיסטוריה "ומנים" מאמר של דויד זרטל, "המעונים והקושי" ים: כינונה של מרטירולוגיה לאומית". מאמר זה עוסק בהרחבה בלחימה ובעיצובו של זיכרון גטו אדלמן בפרט. בהכללה, מן הדיו לקבוע שחיבורה של זרטל מבחינת היושר האינטלקטואלי, הידע וה' דיוק, אינו יורד ואינו עולה על מאמרו של גרודינסקי. לפי זרטל אני הוא זה ה"אומר", כי אדלמן לא היה סגן המפקד של הארגון הלוחם והמרד בגטו ורשה.

ה"בונד", לאחר שהצטרף בשלב מאוחר יותר לארגון היהודי הלוחם, נטל חלק פעיל במאבק. הקבוצות הלוחמות שלו - ארבע מתוך 22 (ארבע) אחרות של הקומוניסטים, היתר, לא להאמין, של הציונים, ובנוסף על אלה היה גם ארגון ציוני-רווידי יוניסטי נפרד שתרם חלק נכבד ללחימה, לחמו באומץ ובנאמנות במרד אפריל-מאי 1943, ואדלמן היה בין המפקדים המצטיינים בקרב זה. דברים אלה מעולם לא הועלמו ולא נדחקו בכתיבה על הגטו והלחימה בו. אילו גרודינסקי היה מציד רק באינר קס של ספרי על הגטו בוורשה, היה לומר שאדלמן וחבורו אינם מזכירים פחות מאשר שמויתים של ילם אנשי המטה. ביידישם יצאו שישה כרכים הכוללים את עיתונות המחתרת בגטו ורשה וה"בונד" כמפלגה במחתרת תופס את המקום הראשון והמרכזי בפרסום זה. באוניברסיטה העברית נכתבה עבודת דוקטור, ראשונה ויחידה עד כה, על ה"בונד" בחקר פת השואה, יצחק צוקרמן (אנטק), בספרו "שבע השנים ההן", מזכיר פעמים רבות את אדלמן בחיבה ובהערכה שעולה דומני על זו שהוא מעניק לכמה משותפיו הציוניים לפיקוד.

טיעון אחר של בית-צבי מתמקד סביב עניין היור-דנאטים והתנגדות היהודית. בכינוס בירלאומי של חוקרי השואה, שהתקיים בירושלים בשנת 1969 והוקדש לעמידה היהודית בשואה (פרוטוקול של כינוס זה הוצא בעברית ובאנגלית), הביע בית-צבי דיעה, שאל מול היורנראט, שטיפל בצרכים החיוניים של היהודים בגטאות, ותהא הידיעה עליו אשר תהא, התייצב כוח יהודי חמוש, שביקש להילחם על הכבוד "ולא עומרת שאלה של כבוד בינינו ובין הגרמנים". וכך, הוסיף בית-צבי, במרד גטו ורשה הצליחו היהודים להרוג גרמנים מעטים ו"כנגד זה נהרגו 7000 יהודים".

דיעה זו של בית צבי שגויה ומטעה. הצדק עמו באומרו שהיורנראט דאג בין השאר לצורכי הקיום היומיומיים של היהודים, ועד ל"פתרון הסופי", דהיינו הרצח הסוטלי של היהודים, אכן ניסתה המחתרת להידבר עם היורנראט. העימות בין היורנראט למחתרת נוצר נוכח החיסול, כאשר היורנראט סבר שיעלה בידו מתוך הסכמה להסגיר יהודים ולהציל בכך לפחות חלק מהם, ואילו המחתרת היורנראט עמדה על כך כי כולם נידונו למוות ועמדת היורנראט אט זורעת אשליית שווא. יתר על כן, המחתרת לא לחמה על ה"כבוד", כי אם עניין הכבוד היה מונע על הכף, היה עליה לפתוח בהתנגדות כבר בתחילת הכיבוש. מידות ולחימה מופיעים ב-1943, רק לגור כח השלב הסופי של חיסול שרידי הגטאות. אם כן, לא עניין הכבוד, אלא בחיית דרך המוות, זמנות נכבד, היה משאלתם של הלוחמים.

גם טענתו של בית-צבי, כי 7,000 יהודים נפלו תמורת קומץ גרמנים אינה ממין העניין, מפני שגורלם של אלה היה תלום, וכבר חודשים קודם לכן הוצאו 300 אלף יהודים מהגטו בוורשה למחנה המוות בטרבלינקה, בלי שאף גרמני אחד שילם על כך בחייו.

טבעי הוא שכל דור בחזן תהליכים ומאורעות היסטוריים מתוך זווית הראייה שלו, תוך הבנה מדייבת של העבר אך גם תוך הסרת האילוצים וכוכבי המעורבות הבלתי-אמצעית שעבר זה מטיל. אולם גישה בישורית לגיטימית זאת אין לה דבר וחצי דבר עם הקטרוג. של גרודינסקי שכולל מופרך, נטול ידע עובדתי וחסר תעמזאות אלמנטרית בחקר התקופה.

גרודינסקי בא לעזוק על קיפוח ההשתקה מניפוד לטיוויים שהפעילו החוקרים הישראליים כדי ל"היס' לשוליים" את חלקו של ה"בונד" במערכת הלחימה בגטו ורשה. גרודינסקי מדגיש, חוזר ורומז בקריצה, שקשה למצוא חומר המוכיח את המזימה, אך אם "מחשטים" בארכיונים ופונים לספרים, ניצבים על סרקע מוצק של עובדות. חבל שגרודינסקי קי לא גילה את הסוד של הארכיונים שבהם מצא הוכחות המסגירות אתונו ולא מנה את הספרים והמקורות הרבים הקיימים בתחום זה, וזלת חוברתו של מרק אדלמן משנת 1948 וספרה של אנה קראל המציגה אדלמן חרש משנת 1978.

עובדה היא, שבתהליך הייזום וההקמה של ארגון גי לחימה יהודיים היה חלקם לא רק של הציונים אלא גם של הקומוניסטים רב הרבה יותר מזה של ה"בונד". כך קרה לא רק בוורשה אלא גם בוילנה, ב"אליסטוק, קראקוב, מינסק וקובנה. ה"בונד" היתה מפלגה סוציאליסטית יהודית עממית, אנטי-ציונית ואנטי-דתית קיצונית, שזכויות רבות לה בהתארגנות יהודי פולין בין המלחמות בתחום החברתי וה' מקצועי, בחינוך ובתרבות. בסוף שנות השלושים עלה משקלו של ה"בונד" באופן ניכר ומפלגה זו, שפעלה רבות בהדיפת הגל האנטישמי בפולין, הת' ייצבה גם נגד הגברת ההגירה וראתה בשינוי המש' טר רפואה למצוקות היהודים.

גרודינסקי משתלה כפרופסור באורא על

ותו בשיבה טובה של שבתי בצלאל בית-צבי, מחבר הספר "הציונות הפוסט-אונגדית במשבר השואה", שראה אור ב-1977, שימש הורמנות ליוסף גרודינסקי לחרש במשנה שצף את הסתערותו נגד "ההיסטוריוגרפיה הציונית" של השואה או "ציוניזם של השואה" (1). גרודינסקי כרך את הפולמוס על ה"פוסט-ציונות" המתנהל לאחרונה במקומותינו בכתב ובעל פה, ב"קשר הרוק" עם התקפותיו שלו. ולא נחה רוחו של מר גרודינסקי עד שהכריז בפאתוס של מקונן ומבשר, כי הבקיע עידן חדש ובא הקץ למויתם של חוקרי ציון החשוכים-המעלימים מידיעתנו את האמת על השואה: "ומנים חרשים הגיעו. מותר כבר, סוף סוף, לבקר את ההיסטוריוגרפיה הציונית ולהציע פירושי ים חדשים למה שהיה. לכן, נוח לך בשלום, שבתי בית צבי, יש לך ממשכים".

בניגוד למר גרודינסקי ראוי בית צבי ול' ליחס של כוודראט, במשפט הראשון בהקדמה לספרו הבהיר האיש כי הרחף לכתיבה בא לו מ"התוצאות המתסכלות של פעילות למען יהודי רוסיה ומשפט אייכמן". בית-צבי גרס, כי האפקוד הדיפלומטי של הנהגת המדינה בעניין יהודי ברית המועצות, מלמד על מחלל דומה של המנהיגות הציונית ערב השואה. על פי הנחתו, המשיכו הציונים אל מול השואה לעמוד על דרך העלייה כנתיב הימלטות אחר ויחיד המותר ליהודי אירופה, ובכך נחסמו ערוצים אפשריים אחרים. כדי לאשש את התזה שרקע הרובה הכותב לצטט מדרבי ציונים בולטים ונוקף בהרחבה למחלל הנועדה-הבינלאומית באיראן, שהתכנסה ביומנתו של רחובות בילי 1938, כדי לאתר מקלט ברחבי תבל לפליטים הרבים מתחום השליטה הנאצית. ככלל, רתימת עגלה לפני הסוסים במחקר היסטורי, והתחקות אחרי סימוכין לוודאות שנקבעה מראש, הן שיטה פסולה הפוגמת ללא תקנה במלא' כת עצמה.

נכון הוא שראשי הציונות, לא כולם ולא לכל אורכה של התקופה, הצביעו על ארץ-ישראל כעל יעד עדיף, ולעתים גם בלעדי, ליהודי אירופה השר' ויים במצב של מצוקה ואיום. עובדות אלה אי אפשר כמוכן לנתק מהאקלים החברתי-פוליטי והבנת הצ' פור-בזמן הנחון, אך מעל לכל אין להקיש מהן על המתרחש במציאות. בפועל היו יהודים מיוחזר אידר פה מורעים היטב לכך שהאדמה רועדת מתחת לרג' לימים בנוסף להדיפת, מצוקה חומרית ומדינית שלמות שהמחישו את הצורך והאיצו בהגירה, פע' לו ועדים וימים אין ספור בכיוון זה. המכשול הראי' לי שמנע הגירה המונית לא בא במפנים, אלא היה ממוקם בעיקר בארצות הקליטה הפוטנציאלית. הסוציולוג יעקב לשצ'ינסקי כתב בסרט עליית היס' לר לשלטון, על העולם הפתוח שלפני מלחמת העור' לם הראשונה, שקידם מיליוני יהודים ממזרח אירופה שפנו לעבר הים, לעומת גורמים שהוא מכנה "מסודות אינקוויזיטוריים" שנעלו אותו בפני היהודים לאחר מכן. ועידת אואן, האונייה "סנט לואיס" שאולצה לחזור לאירופה, ואלפי יהודי גרמי' ניה שחיפשו בצעו נואש מקלט בעיר שנחאי, שא' ליה היה אפשר להיכנס זמן מה בלי ויזה - חשפו לעיני כל את ה"אין חפץ ביהודים", או בלשונו של דוד ויימן, את "העפרת היהודים". הועלו אמנם תוכניות מרובות ומדיניות, אך הסתבר שמדינות כמו ארצות הברית וקנדה אינן מוכנות לקבל פלי' טים מעבר ל"קוטה". ארצות דרום אמריקה רצו בגורמים וחקלאים, ואילו אוסטרליה טענה שאין בה אנטישמיות והיא רוצה להישמר מלייבא אותה; אר' צות אפריקה הולירו סייג, שלא ייתכן להביא לארץ קולוניטורית אוכלוסייה לבנה, שתאילץ לעבור עבודה פיסית לעיני הילידים. לא בכדי אמר וייצמן, שהעולם באותם ימים התחלק לשני סוגי ארצות: כאלה המגרשים יהודים וכאלה שאינם רוצים לקבל אותם.

גרודזינסקי וורטל קובלים על כך שספרה של אנה קראל "להקדים את אלהים", לא הוצא עלידי בית-הוצאה ציבורי בישראל ונתקבל ברגשות מעוררים. קראל היא ספק עיתונאית ספק סופרת, אך ללא ספק לא היסטוריונית ולא בקיאה בחומר היסטורי. ספרה הוא מעין ראיון מתמשך עם ארלמן, המשקף את המטמורפוזה שהתחוללה בעולמו הנפשי של האיש ודרך ראייתו את הגטו בוורשה. החיבור עורר לא מעט מחלוקות ולא חסרים בו דברים שהם על גבול ההשמצה המכוונית נגד חבריו של ארלמן שנפלו במרד, שאינם יכולים להשיב ולהשמיע את גירסתם. הספר שיצא במהדורה עברית לא זכה לקביעת פנים נלהבת ולתפוצה גורפת. והרי, שום אדם רציני המכיר את ענף ההוצאה לאור בארץ, לא יעלה כלל על הדעת שגורמים מחוץ לקוראים עצמם, ובמידה מוגבלת גם מבקרים שאין להם כל קשר עם מחקר השואה, יכלו לקבוע את ממדי התפוצה והעניין בספר זה או אחר.

אצטרך לאכזב את גרודזינסקי והמחזיקים בדעתו גם בסוגייה נוספת. מרק ארלמן היה חבר המפקדה של הארגון היהודי הלוחם (הוא בא במקומו של אברהם בריק שנידמייל, שקדם לו בתפקיד זה כנציג ה"בונד"). הוא לא מונה ולא מילא תפקיד של סגנו של מרדכי אנילביץ, מפקד הארגון הלוחם והמרד בגטו. לא אני הוא-הקובע זאת. מוכיחות זאת תעודות ראשוניות ומהימנות ביותר: יצחק צוקרמן ברין וחשבון על הארגון, שהעביר ללונדון ב-1944, מציינים שהוא עצמו היה סגן המפקד ולא מונכר שם שום אדם אחר בתפקיד זה. "לפי רשימותיו של הירש ברלינסקי, שהיה אף הוא חבר מטה הארגון, וכתב את מהלך הדברים בהיותו בבונקר בין הפולנים לאחר המרד, לאנילביץ' לא היו כלל סגנים: מרק ארלמן עצמו, בחיבורו מ-1948, קובע, שבאוקטובר 1942 נקבע הרכב המפקדה של הארגון היהודי הלוחם ולמפקדו מונה מרדכי אנילביץ, ו"מטעמו נכנס למפקדה מרק" ארלמן. ארלמן הקפיד לפרט את תפקידיו ואת הפעולות שהופקד עליהם וביצע. כך שאין בשום פנים ואופן להעלות על הדעת שדווקא את מעמד הסגנות הבלעדי או השמיים.

הציונים אינם מתיימרים רק לרשת את השואה והלחימה היהודית בשואה, אלא לפי חזיונו של גרודזינסקי "ניסיונות התארגנות של בוניסטים במחנות העקורים, נשכרו ביד הברזל על ידי השליחים הציוניים שעסקו בעבודת ארגון, בהכשרה, וכי משלוח מעפילים בעלייה בלתי ליגאלית לכאן". במחנות העקורים פעלו רשויות רבות הן של צבאות בעלות-הברית, הן של ארגונים ומוסדות סעד יהודיים ולא-יהודיים, וגם קומץ שליחים שהגיע מהארץ. התמונה על מחנות העקורים וציבור שארית הפליטה המתקבל מהסכימה הפשטנית, הדוקטרינריות ה"פוסט-ציונית", או ליתר דיוק ה"אנטי-ציונית", היא של מתנהגות חסר חוט שדרה ורצון משלו, שהוביל כחומר ביד היוצר בדרכי "ברירה" בין גבר לות, בשמות ממושכת במחנות ובנתיבות ההעפלה וקפריסין, בידי גיס כוחני מטעם הרשות הציונית ביישוב. למעשה, השרידים והניצולים המיוחמים עברו במהירות מפעימה תהליך של שיקום נפשי וציבורי המשתקף בהתארגנותם, בפעילותם התרבותית והחינוכית, במעשיהם ובכיסופיהם. כמוכן, השראומה והצלחות מלווים וילוו אותם תמיד, אך ביסוד צדק בהערכתו ואב מנקוביץ, מי שחקר את דמות שארית הפליטה המתגבשת במחנות העקורים, שטען: "הם פירשו את גורלו המר של העם היהודי במהלך המלחמה במונחים ציוניים: את ההתנגדות היהודית לנאצים ראו בראש ובראשונה מנקודת השקפה ציונית, והקמת מדינה יהודית בארץ-ישראל היתה, לגבי דדם, הציוני האחרון שהניחו הקורבנות לניצולים".

נכון שדרך ההתפתחות של אנשי שארית הפליטה בשנות המעבר בין הבתרים לא היו חריגיוניות, אך חריגה מעטית ואיתנה היתה הברית שנוצרה בינם לבין הארץ. ה"בונד" איבד בשנות הטררגדיה הגדולה לא רק את העורף האנושי הרחב, אלא גם את משעני תו האידיאולוגית. הניסיונות המאכזבים שנעשו מיד אחרי המלחמה לשיקום זרם זה כפולין, שלא היו חסרים אקצנטים אנטי-ציוניים צורמים; התלכדות קבוצות מדולדלות של נאמנים בקיבוצים יהודיים החולפים בהדרגה מן העולם, הם דף עצוב ומרעיד נפש בדרכי הימים של עולם שחרב.

במשך כמה עשרות שנים משתדלת חבורה של חוקרי שואה בארץ, כולל גם אנשים כמו ישעיה טרונק ופיליפ פרידמן שעבדו בארצות-הברית, להתמודד באופן עיוני אחראי ככל האפשר עם פריטיות השואה, ההתנגדות והניצולים. אל מול האסכולה שכללה וכוללת אנשים ידועי שם, כמו האנה ארגרט וראול הילברג, שהסתמכה בעבודותיה כמטען אף ורק על תיעוד גרמני-נאצי, שבו הצטיירו היהודים כאובייקט אילם וחסר דמות לצד מתכננים ומבצעים של מבצע רצח רבי-ממדים, ביקשו חוקרים בארץ ושותפיהם המעטים בארצות-חוץ להוכיח כי קיים תיעוד יהודי המזין את ידיעתנו על התקופה הזאת, שלקורבנות היהודיים היה קלסתר פנים אנושי, ומה שהתחולל בשנים גורליות אלה שייך לקורבנות נטקסט ההיסטוריה היהודית - והאוניוורסאלית. במאמצים ובהתמדה עלה בידנו, לא בלי קשיים והתנגדות גוברת, להחזיר הרבה מתפישתנו לתודעה אנושית ולמערכות חינוך בארץ ובארצות חוץ. עתה באים גרודזינסקי ושותפיו וטוענים שבצמצם אנו קיימנו ומקיימים הלכה למעשה מדימה ציונית אפלה.

# לשם כך יש מדינה ציונית, שבה כל גרודזינסקי יכול להביע את סלידתו מהציונות

מאת יהודה באואר

**א**ני מודה ליוסף גרודזינסקי על שבמאמרו "להילחם בציוניזם של השואה" ("תרבות וספרות", 15.7) מינה אותי ל"חבר בכיר כמי עט בכל בית הוצאה לאור העוסק בשואה. ברשת המורכבת מהוצאות לאור כאלה", "המפרסמות זיכרונות, יומנים... משמשים ההיסטוריונים הציוניים, ורק הם, כלקטורים הקובעים מה ידפס ומה לא". מאחר שאני חבר מערכת (לא בכיר, ואת זה יש לתקן מיד) בקובץ יד ושם "ליקוט מורשת", אבל לא השתתפתי בשום ישיבת מערכת ולא נשאלתי לדעת, תי על פרסומים זה כ-15 שנים (לכר ממאמרים שלי עצמי), תקוותי היא שהמצב ישתנה מניה וביה. כשור תפ בכיר - עליפי גרודזינסקי - למזימת הפרוטוקול לים של זקני ההיסטוריונים הציוניים לא עלינו, אני יכול לרשום לזכותי ששימשתי כלקטור של שלושה ספרים בלבד שיצאו בהוצאת "מורשת" והתבססו על דוקטוראטים שנכתבו בהדרכת. אני בוש להודות שהמלצתי עליהם, כי עמדו בקריטריונים מדעיים, ועל כך אני מתנצל. חוץ מזה אפילו לקטור לא הייתי, וגם כאן ישמש המאמר הנ"ל בוודאי ראשית שינוי חיובי. אם ישכילוני בדבר קיום מערכת של הוצאות לאור המונעת מגרודזינסקי או אדלמן להתייחס פרסם בארץ, אני מיד. אני יודע מה תהיה תגובתו.

אני גם מצטער מאוד על מותו של שבתי בית צבי. הוא היה איש נמר, אף שבתיסטוריה לא הבין הרבה. זה האיש ששימש מורה נבוכים ליוסף גרודזינסקי, ואינני חולק כלל על זכותו של גרודזינסקי להזדהות בלחש נעורים עם הבונדנים, התומך כידוע בסוציאליזם ואחרון יהודית-פולנית, ובאנטי-ציונות. לשם כך קיימת מדינה ציונית, שבה כל גרודזינסקי יכול להביע את סלידתו מן הציונות. עמדתו היא אידיאולוגית, וככל עמדה כזאת, היא לגיטימית. אלא שהקשר בין זה לבין כתיבה היסטורית קלוש. קיימת בלי ספק גם עמדה אידיאולוגית הפוכה מזו של גרודזינסקי, של אפולוגטיקה ציונית ושל תעמולה ציונית. גם זו אינה היסטורית, כמובן. גישה זו התחזקה אף היא בשל ההקצנה במגמות הציונות המשיחית והלאומנית, ועקב כך נולדה הנטייה לראות בציונות תנועה אחידה, תוך הדגשת האגפים הלאומניים בה. הבעיה עם גרודזינסקי שהוא רואה כל כתיבה שקולה פחות או יותר, שאינה מתאימה למסגרת האידיאולוגית שלו, כתעמולה לאומנית, כלומר - הוא שופט רב שהתפרסם על פי קני המידה שלו. הסכנה בגישה כזאת היא שאפשר להיגדר בקלות לזיוכוח אידיאולוגי (במקום היסטורי) וזאת יש למנוע.

השיטה המכונה ההיסטוריוגרפיה החדשה, הפוסט ציונית, שוללת את האפשרות של כתיבה אובייקטיבית. במקומה יש סיפור בידי כל צד, ואין עדיפות עקרונית של צד או אחר על משנהו. ביחס לשואה, אם ללכת לפי קו מחשבה זה, יש "נאראטיב" נאצי ויש "נאראטיב" יהודי, ואין אפשרות לאובייקטיביות. זאת בעצם גישתו הידועה של נועם צ'ומסקי בארה"ב. גרודזינסקי אינו יכול לנקוט קו כזה עד הסוף, הרי הוא מתנגד להכחשת השואה, ואין לו ברירה אלא לומר שכאן מדובר בעובדות.

מאחר שגרודזינסקי ניסה להוכיח את אשמתה הנוראה של הציונות כלפי יהודי אירופה בשנות השלושים והארבעים בעיניים אחרים, ולא כל כך הצליח, הוא משנה עתה כיוון ותוקף בעניין העקר דים היהודיים במחנותיהם באירופה אחרי המלחמה. שתי טענות עובדתיות יש לו. אחת מסתמכת על זיכרונותיו של זרח ורהפטיג, ואומרת שהציונים מנעו מקבוצת ילדים ניצולי שואה להגיע לצרפת בספטמבר 1945; השנייה מדברת על התנכלויות לאנשי הבונד במחנות העקורים. יש אמת בשתי הטענות. זאת ועוד: לו באמת חקר

גרודזינסקי את עניין מחנות העקורים, היה מגלה, למשל, כי הנהלת מחנה העקורים של ברגן-בלזן סירבה להעביר ילדים ניצולים לאנגליה בשל החשש שיפתח הלחץ על שערי ארץ-ישראל; הוא היה מגלה, למשל, שכאשר ניתן צו הגיוס לקראת מלחמת העצמאות על ידי ההגנה ב-1948, הופעל לחץ פסי - בירור, ועד למכות - על סרבני גיוס. ייתכן שהיה מצליח אפילו לגלות שוורדפטיג הוא ציוני ופירסם מה שפירסם, ושהדברים האחרים שהוד כרתים, ועוד פרטים רבים אחרים, כולל ניתוח היסטורי של פעולת השליחים הארצישראלים במחנות, נחקרו ופורסמו על ידי היסטוריונים ציוניים ר"ל, בין השאר על ידי הבאואר הנורא בספריו "הבריה" ו"Out of the Ashes". שם גם מוסבר הרקע: הבונד עשה נפשות למען שיבה לפולין, שבה שלטה לא רק אנטישמיות אלא גם ברית בין הקומוניסטים היהודים ואנשי הבונד בוועד המרכזי של יהודי פולין שניסתה בכל כוחה למנוע את בריחתם של היהודים משם, בשם האחרונה היהודית-פולנית כמובן. על רקע מאבק קשה זה ניסו הקבוצות להתגבר לו. העובד דה היא שהבחירות במחנות העקורים, הן בתוך המחנות הבורדים והן בבחירות הכלליות לצביגויות הכוללות באזורי הכיבוש השונים (הבריטי והאמריקאי) התנהלו פחות או יותר בצורה סבירה. התוצאה היתה חרישמשמעות: המפלגות הציוניות השונות, ואי גורת ישראל בין הדתיות הקיצוניות, היוו רוב עצום, שאליו השתייכו, כאופן פרדוקסלי, גם אלה שהתכוננו באופן פעיל להגר לארצות אחרות מחוץ לארץ ישראל. המאבק המאוחד של שארית הפליטה היה למען פתיחת שערי הארץ, ואילו גורלו של כל פרט לא הוכרע בהכרח על ידי אידיאולוגיה. היו יכחים וטענות, אבל איש לא מנע מלמעלה משל ושים אחוזים מתושבי המחנות להגר לארצות שמעבר לים, או להישאר באירופה.

בדגוריון בא לגרמניה באוקטובר 1945 כדי להתרשם עד כמה נחשבים אנשי שארית הפליטה למאבק פוליטי ציוני. התברר לו שהם אכן מוכנים לכך ברובם הגדול. שנית, הוא בא לנהל מ"מ עם הצבא האמריקאי כדי שיאפשר ליהודים הממורה להיכנס לגרמניה וכך ליצור שם מאגר גדול של אנשים שידעו לעלות לארץ-ישראל. האגטרס המדיני היהודי-ציוני היה ברור: להפעיל לחץ מרבי על מעצמות המערב לפתיחת שערי הארץ. אין ספק שתוך כדי כך ננקטו צעדים שפגעו במיעוטים שרבים, בהם היה הבונד מן הפחות חשוכים דווקא, שכן עד ראשית 1946 חזרו רוב אנשי הבונד לפולין או שהפסיקו את פעולתם במחנות, פרט לקבוצות קטנות מאוד, מפני שהאווירה הכללית היתה פרו-ציונית מובהקת.

ביולי 1946 התרחש הפוגרום בעיר הפולנית קיילצה, ובעקבותיו התגברה הנטישה ההמונית של היהודים מפולין. הבונד נעשה בלתי רלוונטי מבחינת הגורל היהודי הממשי, עד שגילה אותו גרודזינסקי מחדש. אין זה מפתח מזכיותי ההיסטוריות של הבונד; אלא שהפיתרונות שהציע לעקורים לא נראו להם משום מה.

כל אלה פרטים, והם פורסמו ואין בהם כל חדש. הרקע הוא החשוב - מאבק על הקמת מדינה יהודית מול כוחות בינלאומיים איריים. העקורים תמכו בו ברוב מוחץ. העובדה שאר"ב לא פתחה את שעריה לפליטים אלה עד 1948, וגם אחר כך עשתה זאת רק באופן מהוסס מאוד, הקלה בלי ספק על המאבק הציוני. גם על כך כתבתי הרבה. גרודזינסקי פשוט אינו מכיר את כל זה, אלא ליקט מפה ומשם צימודים, מפני שלא נוח לו עם העובדה שהציונים הקימו פה מדינה יהודית שבה הוא יכול לתקוף אותם. אין לי דבר נגדו - רק בקשה צנועה: שיעשה קצת שיעורי בית.

עומק: 87.07' פ' ; 397' ש'  
מתא גמר ספרים ע"י: אבי שושני מודסק גמרסדד ב: 6/10/94, 11:54:42

## חקר השואה

# עבר שימושי, עבר מיותר

1943, ואת הסוף המר – למן הריגת הנאשנות לפנות בוקר ברח וראשון של פסח, דרך הקרבות השונים, מילוטם של כמה עשרות לוחמים נחלתם הבית (בעזרת המחנה הפולני), ועד לחורש ספר שמר שבו עזבו אחרוני המחנה באביב בין ע"י וחור – בות, תשישים ונפוח רעב.

ואכן, בספר שלפנינו אפשר למצוא סיפורי אישים של לוחמים בהתקוממות, המומחיים בפרטים פרטים ובאורה דמטי, בין היתר דרך ציטוטים מיומניהם של ניצולים, בהם שמחה רוטמן, אנסק צוקמן ואריה נייברג. מאזכרות גם פרשיות של נח מהיי הגיטו (כמו הפרשה המוודה של הטיפוס המפוקפק גנצוויץ, או עניינים שונים והקשרים ביורגראט ובראשן אדם צדניאקוב), המצטרות תמונה של החיים שניהלו היהודים בתוך סיר הלחץ הנורא הזה. גם המרד עצמו מתואר לפי ריש איזכור של כל קרב שהתנהל בין היהודים לגרמנים מתחילת המרד ועד סופה. נוצר רושם, אם כן, שמדובר בספר חשוב ומהותי לקראת האמליקת חלון לתקופה הקריטית הזאת.

אך כנבשט שג מתברר שדווקא כמה סיפורים חשובים, מופיעים בצנע. תנועת פוליטיות שונות היו בניגון, וכנפצו היו בניגון חילוקי דעות טקטיים ולקרינוים באשר למדידה. מפלגת ה"נוער" הלא-ציונית עסקה בפעילות מחתרנית כל העת, אבל

חששו עמו 14

קובץ: 12 עמודים

חדש: לוחם עשוי ללא חת. "אותו שינוי ברימור היהודי המשיך במדינת ישראל המתחדשת" ועמ' 1255.

בשיאה של ההתקוממות, שנמשכה עד להריגתו המוחלטת של הגיטו באמצע מאי, גרמו היהודים הלוחמים היהודים אגירות נוקים כבדים לגרמנים. ההתנגדות המונית נמשכה גם בתוך הבונקר רים במשך יותר מחודש נוסף, אף שהיה ברור שסיכוי לצאת משם בחיים – איך, אם איך יכול להציל את חייו, מצטטת זהה ארונס את אנסק צוקמן בעדותו במשפט איכמן, "לפחות את כבודו חיים".

## ישראל גושמן כותב כי "העבר השימושי היחיד" של השואה שאימצו מנהיגים ישראלים מסויימים לא צלח הייתה הפרק ההירואי של ההתנגדות. הוא היה בין כותבי אותו פרק

אל השלבים הראשונים של הכיבוש ותקומת הגיטו, דרך סגירתו בסוף 1940, ועד לאקציה הגדולה, שהתחילה ב-22 ביולי 1942 ונמשכה 51 ימים, ובהחלטה שולחן רוב תרשבי הגיטו לטרבלינקה. מכאן הוא עובר לתאר את המדידה: את האהבה והכוחות הלוחמים בהגנה השמרה הצעיר, את המעשים הראשונים (התקוממות באגשי המטבח) ואת הורדת בגיטו, את ניסיון המרדה הראשון כינואר

ואכן, היתה במרידה הזאת תועלת גדולה, לדעת גושמן, היא היתה "מהפכה בהיסטוריה היהודית" וככזו "הפכה לסמל של התקוממות ונחישות יהודית" – הוא כותב בהקדמה נכאיל לא היו טרומפל-רוך וארגון ההגנה קיימים לפני כן, בכך "עצמה" את ההגנה העצמית האומית של מדינת ישראל. לא עוד יהודי פאסיבי המבטל בהכנעה לבתי המטבח חיים של טרבינקה ואשוויץ, שם, במרד, קם יהודי

Resistance: The Warsaw Ghetto Uprising  
Israel Gutman, Houghton Mifflin in association with the US Holocaust Memorial Museum, 277 pp, \$24.90

## יוסף גרודנינסקי

לפנים שנות גלות עברו על עמנו בחשכים. אלה האור, כך כותב ישראל גושמן, בשלש נקודות, העובדות כוחו השני בין המבטות וההשפלות: מרד בר כוכבא, מרד גיטו ורשה, ותקרית מדינת ישראל. הספר שלפנינו (שהופק במימון מדינת ישראל בראשות גושמן) מבקש להביא לפני הקורא האמריקאי את תולדותיו של אחד המאורעות הללו – ההתקוממות המונית של הארגון היהודי הלוחם (ייק"א בידיש, Z.O.B בפולנית) ושותפיו בורשה, על סף חיסולו של הגיטו על ידי הנאצים באפריל 1943.

87 ימים – מינואר עד ערב פסח, 19 באפריל – היו הכוחות היהודיים בכוננות עליונה, מספר המות בר. ואז התקוממו נגד ניסיון הפינוי הסופי של הגיטו שתכננו הגרמנים למועד זה, כדי שיוכלו להגיע גיטו מחוסל להיסלר כשי ליום תולדותיו.

פרס יוסף גרודנינסקי מלמד מנה לפסיכולוגיה באוניברסיטת אל אביב

אך המצב בספר הזה טוב לעומת ספרו העברי של גוטמן, "מרד הנצורים" (1963), שבו תיאר את חייו של מרדכי אנילביץ' ואת המרד. "מרד הנצורים", שזכה לשבחים רבים (וחלקים ממנו הוכנסו לספר הנוכחי), לא מכיל גם את המעט שבמעט שיש כאן. למשל, במפת המרד שם, מופיעות עמדות הקרב של ZZW הרוויזיוניסטי כאילו הן עמדותיו של הארגון היהודי הלוחם. ולמרות שבספר יש פורטרטים רבים של לוחמים ולוחמות, גם בו לא מוזכר הילד ליושק בלונג. על חלק מההשקפות הללו עמד כבר ש"ב בית-צבי המנוח בספרו החשוב, "הציונות הפוסט-אונגרית במשבר השואה".

גם מאורעות אחרים בספר החדש של גוטמן זוכים לטיפול דומה. הקרב החריף ביותר בהתקוממות, שהתנהל ביום הראשון בין אצ"י לגרמנים, מתואר אצל קרמיש כך: "בשעה 17.30 התחוללו קרבות חזקים ומרים במוראנוב. אש המקלעים – כהדגשת שטרופ (מפקד כוחות האסאט) – נוסקה האוטומטי של המורדים הפכה את הכיכר למבצר בלתי נכבש. דגלי תכלת לבן ודגלי פולין התנוססו על הגג של רחוב מוראנובסקה 17. הגרמנים ראו בגלים אלה התגרות קשה, אבל לפי שעה לא מצאו דרך לסלקם. אחרי הפסקה קצרה חזרו ונתלקחו הקרבות ולא פסקו עד הערב. לרובי מקורות יהודים מוסבר כים, עלה בידי הלוחמים ללכוד 2 מקלעים וגם נשק אחר. הטנק הוצת כאן בשנית. באותם קרבות נפלו אליהו המורדים הפכה את הכיכר אחרים מאצ"י. על הדגלים שהתנופפו בגיטו הלוחם הודיעו כמה וכמה כתבי עת של המחתרת הפולנית" (עמ' 57). ועוד מציין קרמיש באירוניה ש"הודעת הבונד בדבר הדגלים המונפים" אופיינית לארגון זה. ההודעה מספרת על דגל פולני ועל דגל שעליו הכתובת 'צעמור'.

במלחמה עד הסוף – אך אינה מזכירה אף במלה את דגל תכלת-לבן. אירוע הנפת הדגלים היה ללא ספק מהדרמטיים שבמרד, כפי שזכר רים ניצולים, וכמצוין במקומות שונים. אבל אצל גוטמן מקבל הסיפור הזה רק איזכור שולי של מספר שורות (עמ' 207) ונעלם בין אירועים אחרים המתוארים בהרחבה.

אפשר להמשיך ולהוסיף. אפשר לכתוב על תיאור יחסי היהודים עם הפולנים שהוא מלא סתירות ואינו עולה בקנה אחד עם תיאוריו של רינגלבלום במסתת החשובה בנושא, להתווכח עם הניתוחים ההיסטוריים של המחבר, לתהות על הבחירות המשונות שעשה בהערה הביבליוגרפית הקטנטנה בסוף הספר, להתפלמס בשאלת המועד המדויק של הקמת הארגון והצטרפות הבונד אליו, ועד כהנה פרפרזות.

אבל אולי חשוב יותר מכל לעמוד על דבריו הבוטים של הפרופסור להיסטוריה גוטמן באשר למתייזציה של ההתקוממות. "סיפור המרד בוורשה והגיבורים שהנהיגוהו הפך לאגדה", הוא כותב. "זמשהפך מרד גיטו ורשה מהיסטוריה לאגדה, הוא תפס את מקומו לצדם של סיפורי ליאונרדו וצבאו שסירבו לסגת במצור על תרמופילי" (עמ' 255). ואתה קורא ותוהה לעצמך: האם היסטוריון כתב את הספר, או יחצ"ן של מיתוסים? אבל אין אתה ממשיך לתהות זמן רב. "מנהיגים ישראלים מסוימים", כותב גוטמן לסיום, עוד באותו עמוד, "התבוננו בשואה בחשש ולפעמים מתוך ברשה. העבר השימושי (usable past) היחיד, ההיסטוריה היחידה של אותה תקופה שאימצו לצורכי העתיד, היה אותו פרק הירואי של התנגדות".

לא נתקלתי מעולם בצירוף שכוה "העבר השימושי", שנשמע מוזר במיוחד כשהוא יוצא מעטו של היסטוריון, ועוד כזה הכורז לו עובדות נוחות בפניצשה דקה, על פי שמישותן הפוליטית. זה קצת מסריד, בהתחשב בעובדה שלגוטמן היה חלק חשוב בהפיכת המרד למיתוס, הן בכתיבו והן במעורבותו בהכנת תוכניות לימודים על השואה עבור משרד החינוך. הוא אפילו מעיד שמסרתו האולטימטיבית היא "להדה" דיר (את) תפישתנו לתודעה אנושית ולמערכות חינוך בארץ ובארצות חוץ" ("הארץ", 22.7.94). עם היסטוריונים כאלה לא תיתכן חברה פתוחה.

הערה אחרונה, קצת אישית: כדי לראות את כל אלה לא צריך להיות היסטוריון (חדש או ישן). צריך רק לרצות לדעת את האמת.

בניגוד לציונים תמכה בתחילה בהתארגנות צבאית יהודית פולנית. המפקדה המשותפת של הארגון היהודי הלוחם הוקמה רק עם הצטרפות הבונד לשאר התנועות, באוקטובר 1942. אנשי בית"ר, לעומת זאת, הקימו ארגון צבאי משלהם. גוטמן מקדיש מקום נרחב בספרו לתיאורים אישיים ומפורטים של רבים מאנשי דורו, החלוצ, השומר הצעיר, תוך איזכור שמותיהם, תוויותיהם ומעשיהם, ומלווה זאת בציטוטים מאסיוור ים מיוזכרותיהם של רבים. מנגד, מוקצה אך מעט מקום לבונד ולבית"ר. מנהיגי הבונד בגיטו – ברק שניידמיל, מאורצי אור"ד ואבר רשה בלום – לא מוזכרים בספר במלה. חברים מארק אדלמן (איש המפקדה היחיד שעדיין בחיים כיום) מאזכר חמש פעמים, לעומת איזכורים רבים מאוד של אנסק צוקרמן, צביה לובטקין וחברים אחרים בשומר הצעיר.

המרידה הזאת, יש לומר, איננה סתם עיסוק טרחני בדרקוזי עניות. יש להדגיש הנבחרים חשיבות רבה, כפי שמבין גוטמן היטב. אחרי הכל, הוא היה זה שטען כי בספרו "מרד הנצורים" – "אדלמן וחבורו (על המרד) אינם מוזכרים פחות מאשר שמותיהם של יתר אנשי המטה" ("הארץ", 22.7.94).

טענה זאת אמנם איננה נכונה, מפני שגם בספר ההוא היתה הטיה דומה, כפי שמראה הצבה באינדקס. אבל כאן מוצגעים לא רק אדלמן וחבורו. גם לוחמי הארגון הצבאי היהודי (אצ"י או ZZW) הם חסרי פנים ושמות. מפקדם ומספר לוחמים מוזכרים בשם רק במקום אחד בספר. באופן אירוני, טוען גוטמן עצמו במקום אחד כי ראויל הילברג וזונה ארנדט הסתמכו במחקריהם "כמעט אך ורק על תיעוד גרמני נאצי, שבו הצטיירו היהודים כאובייקט אלים וחסר דמות" ומעלה על נס את החוקרים המצויירים "קלסתר פנים אנושי" לקרובנות ("הארץ", 22.7.94). ואילו כאן דווקא הוא זה המסתשש את פניהם של אנשי אצ"י, אף שאין שום ספק שהארגון הזה היה אחראי לקרבות הנשים ביותר במרד, היה מאורגן ומאומן מבחינה צבאית טוב יותר מכל האחרים, מקושר למחתרת הפולנית (AKU), והסב את הנזקים הגדולים ביותר לגרמנים המסתערים.

אין גם הרבה ספק מדוע הוא מוצגע: זהו הארגון של תנועת בית"ר, שסירב להתאחד עם הארגון היהודי הלוחם. גוטמן (שהיה בגיטו כחבר תנועת השומר הצעיר) מאזכר את הארגון כמה פעמים, אך את הקרבות שבהם השתתף הוא מתאר בקיצור (כשלושה מתוך למעלה מ-50 עמודים של תיאור קרב) ובמחצית מהאיזכורים הוא מציין ש"יש מעט מידע אמין" עליהם (עמ' 168, 169, 199, 218).

אבל זה פשוט לא נכון. בתעודה החשובה ביותר מהגיטו – יומני ורשימותיו של ההיסטוריון עמנואל רינגלבלום (שאותה הודיעו בעבר רית כמה מומחים, בהם פרופ' ישראל גוטמן) – מתואר באיכות ביקור במחסן הנשק של אצ"י. יש גם מקורות אחרים. פעולותיהם של אנשי אצ"י מתוארות בפרוטרוט בהקדמה לספר "מרד גיטו ורשה בעיני האויב", שכתב ד"ר יוסף קרמיש, מי שהיה מנהל ארכיון "יד ושם". הוא כותב שהארגון "היה מוויץ היטב... על עוצמת החימוש שלו תעיד העובדה הבאה: בעת הקרב של הכוח העיקרי של ZZW ב-27 לאפריל, לכדו הגרמנים 3 רובים, 12 אקדחים (מקצתם בעלי קאליבר גדול), 100 רימונים, 300 כדורים. ועוד נמסר בדו"ח הגרמני מאותו יום שבידי הלוחמים נמצא גם מקלע" (עמ' 46). קרמיש גם מציין בפירוט מקורות ועדויות בעברית, ביידיש ובפולנית, שעליהם הוא מסתמך. וספרו, כדי להסיר ספק, ראה אור כבר ב-1959.

קרמיש, למשל, מציין במיוחד את הלוחם הצעיר ביותר בתנועת המרי, אליעזר (ליושק) בלונג בן 13, ששימש כקשר. אבל זיכרו של הילד האמין הזה איננו שימושי לגוטמן, ולכן אין לו שם ואין לו פנים. קשה לדמיין סיבה להשמטה זו, מלבד העובדה שהילד היה חבר "סקיף", תנועת הילדים של הבונד הלא-ציוני. בהדגשים של גוטמן, אם כן, אין עניין של סתם בחירה או של טעם אישי. מרוב בהחלטות פוליטיות מובהקות שאת עקבותיהן ניתן לראות בנקל בתוכניות הלימודים בבתי הספר אצלנו. על השיטה הזאת כתב ד"ר קרמיש כבר מזמן בספר הנזכר לעיל: "כבר ביום הזיכרון הראשון, במלאת שנה למרד הגיטו (תשנ"א, 1944), החלו חוגים ידועים מתוך לפולין להתקסט – לצורך תכלית מפלגתית – בנוצות לא להם" (עמ' 13). זהו, כפי הנראה, סיבו של עולם: עם שוך היריות מתחילים הקרבות על הקרדיטים.

7.12.94 'הארץ'

ס

ב

ת

כ

חתרת הפולנית (AK), וזאת כפי שניתן להבין בניגוד ל-ZOB, היא חסרת שור. למעשה רק ZOB היה מוכר על ידי המחתרת הפולנית הזאת וקיבל ממנה סיוע מוגבל, ולארגון הבית"די היה קשר עם אנשים כוודים מן הארגון הפולני על בסיס אישי בלבד. יצחק צוקרמן וצביה לובטקין לא היו, כמובן, חברי השומר הצעיר, בניגוד לכתוב אצל גרודזינסקי. מתפלל אני על שאכסניה מכובדת ניאותרת לפרסם ביקורת שהיא מתחת לכל ביקורת.

פרופ' ישראל גוטמן  
ירושלים

קול וגרסה שאינם לסעמם. בהמשך עלה על מוטיב נוסף, ונועק על שחקרים ישראלים מקפחים את חלקו של הבונד ומנהיגיו בתנועת ההתנגדות ובל"חימה בורשה. עתה, לאחר שכנראה קרא את ספרי "מרד הנצורים" ולמד שהייתי חבר השומר הצעיר במחתרת גטו ורשה, הניח כי נוח ופשוט לייחס לי התעלמות מחושבת מאנשי בית"ד והארגון שהקימו בגטו ורשה – ארגון שנטל חלק פעיל וחשוב בהתקוממות.

שלושה מספרי דנים ביהודי ורשה בשואה ובתנועת ההתנגדות והלחימה בתוך הגטו. הראשון שביהם היה "מרד הנצורים", ביוגרפיה על מרדכי אנילביץ' ואנשים שסבבו אותו, ספר שכתבתי בשנות ה-60 בעת שהייתי חבר קיבוץ ולא חלמתי עדיין על הכשרה אוניברסיטאית ועיסוק שיטתי בהיסטוריה. ב-1977 התפרסם ספרי "יהודי ורשה 1939-1943" שבו השתדלתי ככל יכולתי לבחון בחינה עיונית כוללת ומקיפה את שנות האימה, החורבן והמאבק האחרון של יהודי ורשה.

אילו היה גרודזינסקי יודע על קיומו של ספרי זה, שהופיע בנוסף לעברית גם בכמה מהדורות בארצות הברית ובאנגליה וראה אור גם בפולנית, היה חוסך מעצמו ומן הקוראים שורות רבות מרשימתו, ושמא את עצם הטורח שבכתיבה. כי כל העניין, חברי בית"ד והבונד, והציטוטים מרינגלבלום, שכביכול פסחתי עליהם משיקולים מגמתיים, מוזכרים ומצוינים באותו ספר.

לאמיתו של דבר, לא הגיעו כמעט לידנו תיעוד ועדויות על ZZW (ארגון הלחימה של בית"ד), אולם כל בדל של מידע מהימן שניתן היה להשיגו נכלל בספר זה. הספר שסקר גרודזינסקי הוא גרסה תמציתית ופופולרית שנועדה לקורא בארצות הברית. אגב, ההערה העניינית שמשלב גרודזינסקי בבילל ההכללות, על כי ZZW היה "מקושר למ"

## ביקורת מתמיהה

ביקורת שפירסם יוסף גרודזינסקי ("הארץ", ספריים, 12.10) דנה בספרי Resistance: The Warsaw Ghetto Uprising.

גרודזינסקי פותח ומכריז: "אלפיים שנות גלות עברו על עמנו במחשכים. אלה הוארו, כך כותב ישראל גוטמן, בשלוש נקודות, העובדות כחוט השני בין התבוסות וההשפלות: מרד בר כוכבא, מרד גטו ורשה, ותקומת מדינת ישראל".

אין זו מובאה מדבר, לא כתבתי את דברי האיור לת האלה ולא יכולתי לכתוב אותם, כי אני רואה בקיום היהודי בגולה ובעולם הרוח של העם היהודי תופעה היסטורית ייחודית מרשימה המקנה השראה לדורות. בדרך הזאת של שימוש מניפולטיבי בדברים ובכיסויים יוצר גרודזינסקי תמונה המעוותת את דעותי ואת תוכנו של הספר.

תחילה טען גרודזינסקי שמחקר השואה כולו הוא נחלת החוקרים "הממסריים" המשתיקים כל

## תרומה צנועה לוויכוח

הקורא את ביקורתו של פרופ' יוסף גרוזינסקי על ספרו של פרופ' ישראל גוטמן ("הארץ, ספרים", 12.10), לא יחשדו, כמדינה, באהבת הרוויזיוניזם טים וגם לא חייב להסכים עמו אפילו בכל ביקורתו על כתיבתו של פרופ' גוטמן, אולם נאלץ להסכים עם ביקורתו על מגמת שטוש חלקם של הלא-ציר נים ב"ארגון יהודי לחם" (א"ל, ZOB) ושל הארגון הצבאי היהודי (אצ"י, ZZW) במרד גטו וורשה, גם אם זה נעשה שלא במכוון. כמה פרטים שמסיבות כלשהן לא הועלו בוויכוח, יחזקו טיעון זה.

אצ"י היה הראשון. התארגנותו החלה כבר בנר במב' 1939, בסרם חשבו על גטאות. ראשוניו היו בעלי ניסיון צבאי, הן מקורסי אצ"ל שהתקיימו בפולין בהדרכת קציני הצבא הפולני (ליד זקופנה) והן של קצינים במילואים בצבא הפולני עצמו. הם התקשרו עם מפקדיהם בעבר בהצעה למלחמה משותפת נגד האויב המשותף, ונענו בחיוב. שיתוף זה התבטא לא רק באספקת נשק – מכאן המקלעים והרדיו "ממדרגה ראשונה", שראה אצלם ד"ר עמנואל רינגלבלום – אלא גם בהברחת יהודים מבוקשי ים מוורשה לאזור הרוסי ולהפך.

קשר זה היה אישי יותר מרשמי, ושותפיהם היו בחלקם ממוצא יהודי. הסרן הנריק איוונסקי, שרר כו נוצר הקשר, היה מפקדו של סגן במילואים מרדכי אפלבוים בהגנת ורשה, וידע כמה מלים ביידיש ובעברית, מה שמלמד על קשר עם יהודים. הקצין הבכיר בקבוצה זו (יחידת הביטחון K.B.), שבתוך הא"ק (A.K.), "צבא הארץ" המחתרתי, שלא אהר יהודים ולא קיבלם לשורותיו, גנרל אנדריי פיטישקובסקי היה בן מומר ממשפחת נחום סוקר לוב, ולפי חוקי נירנברג התקפים עדיין יהודי. גם שמות קצינים אחרים מרמזים למוצא לא-פולני. כמה מהם נכנסו לגטו בעת הקרבות ונלחמו יחד עם חבריהם באצ"י (ראה "הארגון הצבאי היהודי במרד גטו ורשה", מאת חיים לזר, פרסומי מוזיאון הלוח מים והפרטיזנים, ניסן תשנ"ג, אפריל 1993; "מצדה של וורשה", חיים לזר, תשכ"ג, 1962).

העיתון המחתרתי היחיד שהופיע ברפוס בגטו היה "המדינה", בעברית, מטעם בית"ר (על פי ספרו

של מריאן פוקס, "העיתונות היהודית בוורשה", בפולנית). זה, נוסף על מה שהציג גרוזינסקי, ממקורות יהודיים, פולניים וגרמניים, מעיד כמדר מה, על ממדי פעילות אצ"י וראשוניותו.

אבל זה לא מנע את הטענה, מפיו של יצחק צוקרמן (אנטק): "אנחנו היינו היחידים שאמרנו שעל היהודים למרוד בתוך הגטו" (דברים בחוג חברים ב-1 במאי 1947 – "מנפנים", קיץ תשמ"ג כרך מ"ה 3-4, אלול – אוקטובר 1983, עמ' 231) או: "תחושת הקטסטרופה של היהדות היתה רק בלבות אנשי 'החלוק', היתה לפני המלחמה ובזמן המלחמה" (שם, עמ' 232).

והן אותו איש ידע גם ידע, כי הוא עצמו רשם ב-1944, בצד הארץ, פתק העוסק בתרומתו של האצ"י במרד גטו וורשה. הוא גילה זאת לידידו, העיתונאי צביקה דרור, רק זמן קצר לפני מותו, והלה תמה "תמיחה גדולה מדוע גם דברים כגון אלה לא פורסמו זה מכבר" ("חיים עם קושמאר", דבר, 8.6.90).

באותו פתק דיווח צוקרמן לוועד היהודי הלאומי במחתרת, כי "פאוועל" (פרנק), חבר מפקדת אצ"י, פנה אלי וטען, שביום השנה ראשון למרד לא הוזכרה באף מלה האצ"י (בחוברת מטעם ה"וועד"). כן ביקש להודיע, כי הוא נשאר האחרון מהארגון. אני חושב שהוא צודק. גם לאצ"י יש זכויות משלו ב"פארטיידינקונג". היינו נוהגים לא נכון כלפי לוחמים בעלי זכויות וגם כלפי ההיסטוריה, אם חלקם יושק מתוך רצון רע".

ובכל זאת, עד שנות ה-60 היתה השתקה כמעט מוחלטת, ועד היום קיימת הקטנת חלקו של אצ"י, אף שהוא מוזכר בעבודותיו של פרופ' גוטמן ובספר זיכרונותיו של יצחק צוקרמן. על קיום קשר השתקה כזה תעיד גם העובדה, שבתמונת מפקדת המרד בגטו ורשה, המוצגת במחנה אושוויץ, מדובר רק בא"ל, אלא שמישהו טרח לשבץ שם את תמונתו של אריה (ליאון/לייב) רודל, חבר מפקדת אצ"י, אולי המפקד, בלי שזה אפילו יצוין. לשליטים בפר לין (הקומוניסטים) ואצלנו (מפא"י ומפ"ם) היה עניין להאדיר את חלקם ולהעלים את קיומו של היריב, או לפחות להקטין את חלקו.

יצחק צוקרמן עצמו הצטער בסוף ימיו על שתיקתו בנוגע ל"שם": "בגלל החברות שתקתי, והשתקה הזאת 'הורגת' אותי. קורבן אני לנאמנות חברית, לנאמנות לתנועתי".

שלום לינרנבאום  
תל אביב

11.1.95

# זיכרונות ישנים, היסטוריונים חדשים

## יוסף גרודזינסקי

פרסומי מוזיאון הלווחמים והפרטיזאנים, שנה כ"ח, ברך ח', מ"ב, 10, אפריל 1995. עורך: חיים לור. יוצא בבית זיבוטנסקי, תל-אביב, 87 ע"מ (בתוספת תקצירים באנגלית).

לעבנם פראג, שנה 45, מ"ב, 516-515, מרץ-אפריל 1995. עורך: יצחק לודען. הוצאת "ארבעטער רינג" בישראל, תל אביב, 24 ע"מ.

דמים לתקר תקופת השואה, מאסף י"ב (לחימה יהודית בשואה). עורכים: אשר בהו, יהויקים ברכבי. חיפה, תשנ"ה, 334 ע"מ.

ה"בונד" הלא ציוני, הדן בהתגבשותו של רעיון המרד בגטאות, ומסתמך מעט על חומר ארכיוני והרבה על עדויות בעל פה לאחר המלחמה. אבל איזה עדויות? האם של בוגריסטים (שכן אחרי הכל בהם הוא דן)? למרבה הפליאה, לכר מכמה אוכזרים של העיתונות שלהם בגטא, איננו מוצאים ולו זנב עדות, אפילו מסמך אחד מהוה של ה"בונד". המחבר מסתמך על המקורות הציוניים הרגילים, תוך התעלמות מוטת מכתם ספרים בעלי חשיבות (ולו גם שנויים במחלוקת בחוגים הציוניים) שהוציאו אנשי ה"בונד" עצמם. וזה ממש מרהים. האידאולוגיה הבוגריסטית אמנם הובסה, אבל זה לא הופך את העדויות של אנשיה לאמינות פחות מאלה של הצייר נים המנצחים. אלא שיש מי שבוחר שמעללי הבונד"ר סטים צריכים להימחק מהזיכרון הקולקטיבי. מאמרו של בלסמן מצטרף, לכן, לשורה ארוכה של מוחקים כאלה. כך, אם לקחת דוגמאות באנאליות במיוחד, אין במאמרו שום אכזר של האסופה היידית שהר ציאו הבוגריסטים בניו יורק (בשנות השואה היה זה שמואל זיגלבוים שהתאבד בלונדון כמחאה על ההשמדה, וכמובן אין זכר לעדותו החשובה של הר"ר מארק אדלמן, איש מפקדת הגטו. ההסמך הזה, שנכתב במקורו בפולנית, אמנם לא תורגם לעברית עדיין, אך-על-פי שנכתב ב-1946. אבל מאחר שהיג גם עד כה לחמש שפות, יש לשער שלפחות באחת מהן יכול היה הכותב לקרוא. אלא שהוא בחר להתעל

שם, שאין לו חלק אישי בחוויותיו של הדור "ההוא", להצטרף ולהשתתף בעיצוב עכשווי של רעיון, תנועה, או אפילו זיכרון. יש רק דיאלוג פנימי של קבוצות פוליטיות ותרבותיות, שהמשתתף בייניהן עולה בהרכבה על המבדיל: אלה הן קבוצות יהודיות שניצלו מן השואה, אבל במאבק על עיצוב הזיכרון הקולקטיבי בארץ נחלו כישלון תרז. הורם המרכזי הפך אותן לקבוצות שוליים תמהוניות למחצה, ואילו הן, מצדן, נכנעו והכירו בתבוסתן במאבק על עיצוב תודעת השואה, ורק ההתרפקות החזרת על זיכרונות מרים-מתוקים נותרה להן. וכנגד הרקע הזה כדאי אולי לראות מה עושים ממשיכים של המנצחים - מעצבי הזיכרון של הדרות לעתיד לבוא. לשם כך הלכתי לספר חדש,

"לחימה יהודית בשואה", שהוא אסופת מאמרים העוסקת בהיבטים של הלחימה היהודית שעדיין לא נחקרו. וזה חוברת מיוחדת בשני מובנים. ראשית, היא מציעה עושר של עניינים לא שגרתיים: המגוון בה מתחיל בפעילות בית"ר במרד גטו ורשה, עובר דרך דיון בחלקו של ה"בונד" הלא-ציוני בלחימה, משם נודד אל הקומוניסטים, ואפילו עד להרדים הוא מגיע. שנית, משתתפים בחוברת הבולטים שבי חוקרים ה"צעירים" של השואה, אלו שנולדו אחרי המלחמה, התחנכו בארץ על מורשתה, וצמחו בבית מדרשם של חוקרי השואה הראשונים באקדמיה הישראלית. כאלה הם דן ממו, אביהו רוני, דניאל בלסמן, יחיעם ויץ, יהודית תיודר-באומל, יעקב מר קוביצקי ואחרים. אם לשפוט על פי מצבו הנוכחי של המחקר באקדמיה, הרי שאלה ישחקו תפקיד מרכזי בעיצוב הזיכרון של הדרות הבאים, ובמיוחד הם יהיו אלה שיקבעו את אמות המידה האינטלקטואליות והאוריינטציה הפוליטית של המחקר הזה בעתיד.

הלכתי איפוא אצל שלושה מהחוקרים האלה, וקראתי בעיון את תרומתם לכרך הזה. מעניין במיוחד היה הדיון בקבוצות המשתייכות לאידאולוגיות ששכלו - אלה אשר במאבק על דמותו של העם היהודי לאחר השואה מצאו את עצמן במיעוט. חשוב לראות מה עושה אידאולוגיה מנצחת להיט טוריה של המובסים. לראות, ולחזור ולחזיר את הקונים מהמרכולת הפגומה.

קחו, למשל, את מאמרה של דינה פורת על הקומוניסטים היהודים במחתרות. היא מנסה להראות כי אף-על-פי שרובם היו קומוניסטים תחילה ורק אחר כך יהודים, הרי שבכל זאת היו ביניהם רבים שראו את עצמם כחלק ממאבקו של העם היהודי, ורק אחר כך כחלק מהגוש האנטי-פשיסטי. היהודיות, מסיקה פורת, לא התבטלה בפני הקומוניזם.

על המאמר הזה יש לתמוה שתי תמיהות: ראשית, האם, בהינתן ש"חלקם של הקומוניסטים היהודים בהקמת המחתרות בגטאות, במרידות... טרם תואר במלואו", העמדת הקומוניזם מול היהדות היא דווקא שאלת המחקר החשובה עליה יש להתמקד תחילה? חופש אקדמי, אחרי ככלות הכול, עוד לא הופך כל שאלה לחשובה. לכן, שמא כדאי לבדוק קודם כמה דברים אחרים? שנית, באיזה מקורות נעשה כאן שימוש, בהתחשב בכך ש"חומר רב הולך ונחשף בשנים האחרונות בארכיוני הגוש המזרחי"? מסתבר שבמאמר שלפנינו גם מקורות חדשים אין. ואם בזה לא די, הרי שהמחברת מסתמכת כמעט רק על הספרות והתייעוד הציונים הישנים והטובים, ולבר מקומות בודדים, אין היא טורחת לעיין במסמכים או בספרי היסטוריה של קומוניסטים, כמו למשל אלה של מארק או קנטורוביץ' שספריהם מונחים על המדפים כבר שנים. בתודעה של הדור הבא הם כבר לא יהיו.

ה קיץ הוא זמן מתאים לפרוץ בכתיבי עת נשכחים. ואמנם, נתגלגלו לידי לאחרונה שניים כאלה: הראשון בא ברמותה של החוברת האחרונה של פרסומי מוזיאון הלווחמים והפרטיזאנים, כתב העת של שירי הלווחמים הרוויזיוניסטים בנאצים, המוקדש ברובו, כצפוי, לא רגון הצבאי היהודי, אותו ארגון בית"ר שהשתתף במרד, שרוב מנהיגיו ולוחמיו נספו, ומתריעם שיש דרו משם הם עורכים של כתב העת, הכותבים בו, וזמן הסתם גם קוראיו היחידים. זהו כתב עת נוח הכתוב כולו על-ידי רוויזיוניסטים ניצולי שואה, ובשבילם - ולצדו של זה מונח אצלי עוד פרסום נידח - החוברת האחרונה של "לעבנם פראג", כתב העת של אחרוני ה"בונד" בארץ, הנכתב על-ידי שרידיה ההולכים וכלים של תנועה זו, וכמו קודמם, נקרא גם כן על ידיהם בלבד. אף הוא מוקדש ברובו לציון חמישים שנה לסיום מלחמת העולם השנייה.

מה יש בחוברות העצבות הללו, שקהל קוראיהן הולך ומתמעט? כתב העת הבית"ר עמוס בסיפורים אנושיים - זיכרונות, עדויות, תעודות, וצינוי דרך: מופיע שם דוד (דודק) לנדא, איש הארגון הצבאי היהודי בגטו ורשה, שהיה איש קשר דרך ארגוני מחתרת פולנים, והתמחה במעבר דרך תעלות הביוב. סיפורי מובא לראשונה, בראיון ממקום מגר ריו באוסטרליה. אפשר למצוא שם עוד מאמרים ועדויות על הגירוש מהגטו ועל המרד, הספרים לפעילים שהלכו לעולמם, סקירת ספרי זיכרון שראו אור לאחרונה, שירי חורבן, ואפילו רשימה על בולי שואה שהונפקו בארצות שונות. חוברת לא בדיוק מעשיו, לא ממש מכאן.

"לעבנם פראג" (שאלות החיים), הגם שהאורייני צינה הפוליטית שלו שונה מאוד, עוסק ברובו בעניינים דומים. ההסתכלות שלו פוליטית בהרבה (ובוודאי לא רוויזיוניסטית), אבל הזיכרונות, האסר ציאויות, והבעיות הם יהודיים, וצמודים לחורבן העם היהודי. באירופה, גם שם יש שירי שואה (של גלאטשטיין וגצמיינג), מאמרים על תפילת יהודים במלחמה, על-סופרת והמשוררת היידיש-יטית חוה רזנפר, ניצולת אושוויץ, ורשימות שהקשרן פוליטי-עכשווי. מאמר אחד דן בפרשת מאסרם ור ציתתם של מנהיגי ה"בונד" המרכזיים ויקטור אלטר והנריק ארליך בידי המשטר הסטאליניסטי בתקופת הכיבוש הרוסי של ליטא. ולבסוף, יש הודעות שונות על אירועים תרבותיים, מודעות אבל, וברכות להר לדת הנכדים והנינים. עולם עשיר שהיה, ועכשיו הוא גווע לאטו, שכן גם לכתב העת הזה אין, למיטב ידיעתי, קוראים חרשים.

כדי להבין למה לאלה אין המשך, ולאחרים יש, צריך לחפש דווקא את מה שאין שם: אין בחוברות האלה ולו משהו שיוזמן מישור חדש, שלא היה

לם מהמסמך הזה ומהאחרים, מה שמעמיד בספק את ערכו של כל המחקר. ואחרי שני אלה לא נותר לנו אלא להתבונן מקרוב במסמך מור לא פחות, הלא הוא מאמרו של יחיעם ויץ על משפט קסטנר וכתובו ששור על המשפט הזה ועל בעיני איך אפשר לכתוב משהו על המשפט הזה ועל גיבוריו בלי להתייחס ולו למקור אחד בהונגריה? פשוט קשה להאמין שמישהו יכתוב מאמר היסטורי על הפרשה הכאובה הזאת, מבלי שקרא, במטותא, אפילו את "אויקלט". איך היו מתייחסים אצלנו למאמר מלומד של היסטוריון אמריקאי על היחסים בין הרחוב הניו יורקי והתרדים בברוקלין, שלא היה מאוחר ולו מקור אחד בעברית או ביידיש? ההיסטוריונים החרשים, כותב אילן פפה, מביאים בחשבון לא רק את המנצחים, אבל הדור החדש של ההיסטוריונים של השואה עובד אחרת: הוא ממחזר ומשכפל בלי שום ביקורת את הסיפור כפי שכבר סופר על-ידי מוריו, והעיקר - שומר בקפידה על התיזות הציוניות המרכזיות. על הרקע הזה אפשר להבין את מה שהכי חסר בכתיבי העת הנידחים שנסקרו כאן: אין בהם תקווה, הם משוללי אופטי מיות. יש בהם רק השלמה עם הגורל. היטיב לבטא זאת הר"ר אדלמן בסגנונו הכוטה, כשרואיין לעיתון זה במלאת חמישים למרד גטו ורשה: "ה"בונד" חוסל עם העם היהודי. הוא הפסיד להיסטוריה, וזה הכל". ואין לך המחשה טובה יותר לכך מאשר חוברות כמו אסופת המאמרים הזאת, של המנצחים.

האק  
29.7.95